

DEĞİŞEN ÇEVRE-DEĞİŞEN İNSAN: İNSAN-ÇEVRE ETKİLEŞİMİNDE AHLAKİ BOYUT VE "DARWIN'İN KÂBUSU"

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇETİNEL, hasancetinel@gmail.com

Öz

İnsanın gelişim süreci, sperm olarak annenin döl yatağına düştüğü anda başlar. Doğumdan itibaren fizyolojik açıdan hızla gelişen bebek, ilerleyen aşamalarda bilişsel, duyuşsal ve ahlaksal anlamda da gelişim gösterir. Gelişimi etkileyen temel faktörlerden bir tanesi de çevredir. Fiziksel, sosyal ve zihinsel olmak üzere üç çevre türü ile kuşatılan insanın sağlıklı gelişimi için, çevresinin gelişim özelliklerine uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu üç çevre türü birbirinden bağımsız değildir. Birinde yaşanan değişim diğer çevre türlerinde de değişim anlamına gelmektedir. Bireyin çevresinde yaşanan olumsuz değişimlerin bütün gelişim alanlarının yanı sıra ahlak gelişimine de menfi etkileri olacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, çevre faktörünün ahlak gelişimi üzerindeki etkileri Psikoloji literatürü taranarak analize tabi tutulmuştur. İkinci bölümde ise; çevre değişimlerinin insan yaşantılarına etkisine dair tematik bir belgesel olan, yönetmen Hubert Sauper'in "Darwin'in Kabusu" adlı filminin söylem analizine yer verilmiştir. Söylem analizi, ahlak gelişiminde çevre faktörünün etkisini vurgulayan teorik çerçevenin kanıtlarını destekler mahiyette çıkarımlara ulaştırmıştır. Buna göre; insanı kuşatan çevre olumlu ya da olumsuz anlamda değişime uğradığında birey de ahlaken bu değişimden etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Gelişim Psikolojisi, Çevre, Ahlak Gelişimi, Darwin'in Kâbusu.

Changing Environment-Changing Human: Moral Dimension in Human-Environment Interaction and "Darwin's Nightmare"

Abstract

The human development process begins from the moment the sperm falls on the mother's uterine. The baby, which develops rapidly from the point of birth, develops in cognitive, affective and moral sense in the following stages. One of the main factors affecting development is the environment. For the healthy development of the people surrounded by three types of environment it is necessary to adapt the environment to the developmental characteristics. In addition, these three types of environment are not unrelated from each other. The change in one of them means change in other types of environment. Negative changes in the environment of the individual will have negative effects on moral development as well as on all areas of development. In the first part of the research, the effects of the environmental factor on moral development were analyzed by review the psychology literature. The second part is including; the discourse analysis of the film "Darwin's Nightmare" by director Hubert Sauper, which is a thematic documentary about the impact of environmental changes on human lives. Discourse analysis has led to conclusions supporting the evidence of the theoretical framework that emphasizes the impact of the environmental factor on moral development. According to this, when the environment surrounding the person changes positively or negatively, the individual is morally affected by this change.

Keywords: Religious Education, Developmental Psychology, Environment, Moral Development, Darwin's Nightmare.

Giriş

Dünyaya gelen her birey dölleme ile başlayan, fiziksel gelişim anlamında anne karnında ivmelenen ve doğumundan ölümüne kadar devan eden bir gelişim zincirini takip eder. Psikoloji ve onun alt dallarından olan Eğitim Psikolojisi, Gelişim Psikolojisi ve Öğrenme Psikolojisinin mihver kavramı: “gelişim” kavramıdır. Bireysel farklılıklar olmakla birlikte her bireyin gelişimi belirli bir sırayı takip ederek gerçekleşir. Psikoloji ve Eğitim Psikolojisi, Gelişim Psikolojisi gibi alt disiplinlerince gelişim kavramı farklı alan adlarıyla kategorize edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda, fiziksel gelişim, zihinsel ve dil gelişimi, kişilik gelişimi, ahlak gelişimi ve duygusal gelişim gibi temel gelişim alanlarında, söz konusu dönemde gerçekleşmesi beklenen gelişim görevlerine dair farklı kuramlar ortaya çıkmıştır. Ahlak gelişimi de önemine binaen bireyin gelişim aşamalarının bir parçası olarak gereken ilgiyi görmüş, J. Dewey, J. Piaget, L. Kohlberg, A. Bandura vb. önde gelen psikolog ve araştırmacılar tarafından farklı veçheleriyle incelemeye tabi tutulmuştur.

İnsanın gelişimine odaklanan psikologlar, araştırmaları sonucunda gelişime dair bir takım ilkeler geliştirmişlerdir ve bu temel ilkelerinin başında; “Gelişim, kalıtım ve çevrenin ortak ürünüdür” (Bacanlı, 2012:50) yargısı yer almaktadır. Çünkü bireyin tüm gelişim alanları, onun kalıtım yoluyla sahip olduğu özelliklerinin üzerine, içerisinde bulunduğu çevreyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan özelliklerin toplamından ibarettir. Ahlak gelişiminde de durum aynıdır. Bireyin kendisini kuşatan çevrenin aktörleri ile etkileşimi sonucunda, iyi ve kötünün doğasına dair onda bir takım değer yargıları ortaya çıkar, ruh ve beden ilişkisi sırasında açığa çıkan gerilimlerle baş edebilmeyi bu süreçte öğrenir.

İnsanın kendi maddi varlığının sınırları dışında kalan her şey onun çevresini oluşturur. Bu yönüyle de birçok farklı disiplinin alanına giren çevre kavramı; fiziksel çevre, sosyal çevre, zihinsel çevre vb. tasniflere tabi tutulmaktadır. İnsan ve çevre etkileşimi, önemine binaen Psikoloji dışında Sosyoloji, Felsefe gibi sosyal bilimlerin de konuları arasında yer bulmaktadır. Söz konusu bilim dallarından Felsefe; birey ve çevre ilişkisini, insan türünü çevreleyen fiziki ve biyolojik ortamı, insan varlığının çevre ile ilişkisi yönüyle ele almakta ve özellikle de insanın diğer varlıklarla ilişkisinin

nasıl olması gerektiğini “çevre felsefesi” başlığı altında konu edinmektedir (Cevizci, 2017:463). Sosyoloji ise; modernleşme, göç, askeri darbe, savaş, dışa açılma, kültür ve kimlik gibi kavramlar bağlamında sosyal çevrede yaşanan değişimin dinamikleri, yönü vb. bağlamlarda çevre olgusunu ele almaktadır. Sosyal bir yapı olarak bireyin gelişiminin ayrılmaz parçası olan “okul” da onun ilgi alanına girmektedir. Yaşanan sosyal değişimlerin doğru okunarak öğretim süreçlerinde uygun öğrenme stratejilerinin belirlenebilmesi açısından öğretmenlerin sosyolojik okumalar yapmalarına da katkı sunmaya çalışır (Özdemir, 2016:25-29). Psikoloji ise çevre olgusunu, insanın öğrenmeleri, eğitimi ve diğer gelişim alanlarına etkisi bağlamında konu edinmektedir. Konu ahlak gelişimi olunca, bu gelişim alanına dair Felsefe ve Sosyolojinin verilerine de başvuran Psikoloji, konuya kişiliğin önemli öğelerinden biri olarak gereken önemi atfetmektedir. Psikoloji, ahlak gelişimi konusunda başta ebeveyn olmak üzere, bireyin içine doğduğu toplumun bakış açısıyla neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesi; toplumun kuralları ve geleneklerini içselleştirerek kendi davranışlarına yön vermesi gibi çevresel faktörlere bolca atıfta bulunur (Şahin, 2016:43).

“Değişmeyen tek şey değişimdir” mottosunun en derin biçimde yaşandığı günümüz dünyasında insanı kuşatan fiziksel, sosyal ve zihinsel tüm çevre hızlı bir değişim geçirmektedir. Araştırmanın kaleme alındığı günlerde dünya çapında yaşanan Kovid-19 adlı pandemik hastalığın dünya gündemine taşıdığı problemlerin henüz bilinen kısmı ile baş etmekte dahi insanlık olarak ne denli zorlandığımız ortadadır. Cami, kilise, havraların toplu ibadete kapatıldığı; Kâbe’nin, Ağlama Duvarı’nın ziyaret edilemediği, Papanın Katolik Hristiyanlara balkon konuşmasını yapamadığı günlerden geçen insanlık, evlerinde bir tür yalıtılmış hali yaşamaktadır. Şimdilerde cevabı en çok merak edilen soruların başında: Bu salgın hastalıktan nasıl ve ne zaman kurtulabiliriz? Çözümüne katkı sunacak ilaç veya aşı geliştirilebilecek mi? Bu süreçten ülke ekonomileri ne kadar yara alacaklar? Süreçte en çok hangi ülkeler veya kültürler zarar görecektir veya güçlenerek çıkacaklar? Bu yalıtılmışlık durumunun insan psikolojisinde yaratacağı tahribatın boyutu nedir? İnsanların bu zorlu süreçle baş etme becerileri nasıl artırılabilir? İnsanların tutum ve davranışları ile dini inançlarında ne türden değişimler yaşanacaktır? Yeni dönemde eğitimin en önemli bileşenlerinden olan okul kurumunu nasıl bir gelecek beklemektedir? Ortaya çıkan bu sosyoloji

öğretmenin eğitim süreçlerindeki fonksiyonunu nasıl etkileyecektir? Yoksa öğretmenlik yeni bir formasyona, yeni bir tanımlamaya mı maruz kalacaktır?

Bu araştırma, birinci aşamada; çevre ve gelişim kavramları ile ahlak gelişiminde çevrenin rolüne dair literatürde yer alan verilerden hareketle, insanı kuşatan çevrede yaşanan değişimlerden özellikle fiziksel çevrede meydana gelenlerinin, bireyin ahlaki gelişimine etkilerini analize dayalı bir tarzda ele almayı, ikinci aşamada ise; “Darwin’s Nightmare (Darwin’in kabusu)” isimli belgeseli çevre-insan etkileşimi bağlamında söylem analizine tabi tutmayı hedeflemektedir.

İnsan ırkı olarak her türlü etnik, dini kimliğin ötesinde tüm ülkeleri ve kültürleri etkisine alan, küresel ölçekli onca felakete rağmen gereken dersleri çıkaramadığımız ve şikâyet edilen birçok problemin arka planında da bizzat insanoğlunun dünyaya, doğaya, kendi türüne karşı yanlış tutum ve politikalarının yer aldığı bir gerçektir. İnsanı kuşatan çevre değiştikçe, bilgi tanımı, öğrenme biçimleri, tutum ve davranışları ile ahlakının, dolayısıyla kişilik ve kimlik gibi insanın anlam yönünü ifade eden temel var oluş gerekçelendirmelerinin de değişeceği öngörülemeyecek bir durum olmasa gerektir.

Araştırmanın Konusu ve Yöntem

Araştırmanın konusunu, bireyin ahlak gelişiminin çevre faktöründen etkilenme boyutunu insanın fiziki, sosyal ve zihinsel çevresinde yaşanan değişimlerin ahlaki gelişimine etkilerini analiz etme çabası oluşturmaktadır.

Bu amaçla ilk aşamada araştırmaya katkı sunması açısından, genel anlamda çevrenin bireysel gelişim alanlarına, özel anlamda ahlak gelişimine etkisi literatür taraması yöntemiyle, Psikoloji tarihi içerisinde ortaya çıkan kuram ve kuramcılarının görüşleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca çevre değişiminin gelişim alanlarına etkisi ele alınırken, “çevre” kavramı temel Sosyoloji kavramlarından olduğu için Sosyoloji literatüründen de yararlanılmıştır.

İkinci aşamada ise; çevresel değişimlerin bireyin ahlak gelişimine etkilerine dair canlı anlatılar içeren, Avusturyalı Yönetmen Hubert Sauper’in 2006’da Akademi ödülleri en iyi yabancı belgesel ödülünü (Oscar) aldığı filmi, Darwin’s Nightmare’in (Darwin’in Kabusu) söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Ahlakın temel soruları “iyi nedir?” “kötü nedir?” soruları olduğu için daha çok felsefenin ve tam da cevap bulmaya çalıştığı bu sorular nedeniyle konu, insan davranışının ana modeli olarak dinlerin de ilgi alanına girmektedir. “Ahlak” olgusunu felsefi, dini ve sosyolojik bütün içerik öğeleriyle ortaya koymak veya ahlaki bir içerik üretmek bu çalışmanın hedefleri arasında yer almamaktadır. “Ahlak gelişimi” ifadesinde geçen “gelişim” kavramı, konuyu doğrudan psikolojinin sınırları içerisine çekmektedir. Dolayısıyla bu noktadan sonra ahlak gelişimine çevre etkisi bağlamında, psikoloji ve alt dalları olan eğitim ve gelişim psikolojilerine ait alan literatür verilerinden faydalanılacaktır. Ayrıca, çevre kavramı ve çevre değişikliği olguları Sosyolojinin faaliyet alanı olduğundan, Sosyolojik çözümlenmelere de yer verilecektir.

1. Çevre ve Ahlak Gelişimi

1.1. Çevrenin Tanımı

Çevre, Türkçede kelime anlamı olarak “Bir şeyin kenarını çevreleyen çizgi” tanımlamasından hareketle; hayatın gelişmesine etki eden doğal, toplumsal ve kültürel dış şartların bütünü şeklinde tanımlanmaktadır (Doğan, 1996:223). İngilizcede ise Türkçedekine benzer şekilde; “etrafını çevirmek, kuşatmak, ihata etme, içine almak, şamil olmak” gibi anlamlara gelen “*environ*” kelime kökünden türeyen “*environment*” kelimesi kullanılmaktadır (Avery, 1995:320). Türkçe ve İngilizcedeki bir şeyi içine alma, etrafını çevirme ve kuşatmak gibi kelime anlamları esas alınınca çevre kelimesinin Arapça karşılığı; dilimizden de aşına olduğumuz “*مُحِيطٌ-Muhit*” kelimesidir. Bu kelime Kur’ân’da; fiil kökü, sıfat vb. müştaklarıyla birlikte 29 kez karşımıza çıkmaktadır (Abdülbâkî, 1991: 280-281). Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk yarısı) “*حَائِطٌ-Hâit*” kelimesinin anlamını, “bir yeri çevreleyen duvar” olarak verir ve kelimenin bir eşya için kullanıldığında daha çok “çevreleme, kuşatma” anlamında kullanıldığını aktarır. Kelime bu temel anlamı yanında Kur’ân’da; “*İyi bilin ki O, her şeyi her yönden kuşatmıştır*”

¹ ayetinde olduğu gibi “koruma” anlamında da kullanılmaktadır. Yine Allah’ın ilmi için kullanıldığında; “*Her şeyi ilmiyle kuşatmıştır*”², “*Rabbim şüphesiz sizin*

¹ el-Fussilet Sûresi 41/54

² et-Talâk Sûresi 65/12

*yaptıklarınızı kuşatmıştır*³ gibi ayetlerde; bir şeyi ilim açısından ihata etme, varlığını, türünü amacını, neyle ve neden gerçekleştiğini bilmektir ki bu tür kuşatıcı bir bilgi yalnız Allah için söz konusudur (el-İsfahânî, 2012:319). Arapça kaleme alınan metinlerde özellikle sosyal çevre, kültürel çevre, çevre kirliliği, çevre sorunları vb. kavramsallaştırmalarda kullanılan bir diğer kelime ise; ev, konum, çevre anlamlarına gelen “الْبَيْتَةُ – el-Biy’e” kelimesidir (Mutçalı, 2014:129).

Türkçenin yanı sıra İngilizce ve Arapçada da benzer bir semantik alana işaret eden çevre Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ; “Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam” ve “Hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü” şeklinde tanımlamaktadır⁴.

1.2. Gelişim ve Çevre İlişkisi

Döllenmeden başlayarak ta ki ölüme kadar uzanan süreçte organizmada meydana gelen düzenli ve sürekli değişikliklere gelişim denmektedir (Şahin, 2016:30). Çağdaş Psikolojinin ve alt dalları olan Eğitim Psikolojisi ile Gelişim Psikolojisinin temel kavramlarındandır.

Psikologlar tarafından gelişim kavramının en çok üzerinde durulan yönlerinden biri, çevre ve kalıtım olgularının gelişim üzerindeki etkisidir. Kalıtım; bireyin ebeveyninden ve daha önceki atalarından devraldığı biyolojik özelliklerin tümünü ifade eder. Anne ve babadan devralınan 23 çift kromozomla yani 46 kromozomla dünyaya gelen bebeğin bütün fiziksel özellikleri, zeka düzeyi gibi bilgiler bu kromozomlarda saklıdır. Bireyin göz rengi, saç sıklığı, erişebileceği son zeka düzeyi ve üreme kapasitesi gibi organizmayla ilgili kalıtımsal veriler Genetik, Tıp, Biyoloji gibi fen bilimlerinin alanlarına girmektedir. Kalıtımsal özelliklerin dışında kalan, birey tarafından kazanılan tüm özellikler ise kazanılmış özellik kapsamına girer ki, Psikoloji ve eğitim bilimleri insan gelişiminin bu yönüyle daha fazla ilgilidirler. Kalıtımın dışında çevre de gelişimi sürekli etkiler. Esasında döllenmeyle birlikte insan bir çevre içerisinde yaşamaya başlar ki bu anlamda ilk çevresi annenin döl yatağıdır. Doğumdan sonra ise içinde doğduğu toplumda, kendisi dışında kalan tüm canlı ve cansız varlıklar bireyin çevresini oluşturmaktadır (Hamarta vd., 2019:28-29).

³ el-Hüd Süresi 11/92

⁴ “Türk Dil Kurumu | Sözlük”, erişim: 11 Nisan 2020, <https://sozluk.gov.tr/>.

İnsan organizması doğuştan getirdiği kalıtsal özellikler (genotip) ile çevrenin etkisiyle ortaya çıkan kalıtsal özelliklerin (fenotip) etkisi altındadır. Buna dayalı olarak doğuştan uzun boylu olma ihtimali bulunan bir çocuğun, uygun olmayan çevresel etmenler ya da beslenmeyle ilgili yanlışlar nedeniyle potansiyelinden daha kısa boylu doğması mümkündür. İnsanın ebeveyninden devraldığı 23 çift kromozomdan sadece birisindeki yapısal bir bozukluk, kaçınılmaz şekilde onun tüm hayatını etkileyecektir. Örneğin sadece 21 numaralı kromozom çift olmak yerine üç adet olursa, ağır öğrenme güçlüğü anlamına gelen mongolizme yakalanmasına yol açmaktadır. Bu türden rahatsızlıkların kalıtımla ilgili oldukları, en azından şimdilik çevresel nedenlerden kaynaklandığına dair bir bilimsel veri bulunmadığı ancak bireyin organizmasında yer alan ve kötü çevresel koşullar nedeniyle açığa çıkabilen bir kısım rahatsızlıkların var olduğu bilinmektedir. Bu rahatsızlıklara, utangaçlık gibi kişilik özellikleri ile kalp ve şeker hastalıkları örnek verilebilir. Bunlar gibi genetik yatkınlığa bağlı rahatsızlıklar, kötü çevresel koşullar altında daha kolay açığa çıkabilmektedir (Şahin, 2016:34-35).

Bütünüyle sağlıklı kromozom yapısına sahip bir yumurta (zigot), anne rahmine düştükten hemen sonra aslında çevrenin etkisine açıktır ve kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Annenin biyolojik ve psikolojik sağlığı, kullandığı ilaçlar, madde bağımlısı olup olmaması hatta genel anlamda ailenin çocuğa bakışı onun gelişimini şekillendirmeye başlamıştır (Bacanlı, 2012:69). Gelişimi etkisi altına alan bu çevresel faktörler, doğumla birlikte ve doğumu izleyen çocukluk, ergenlik, yetişkinlik gibi gelişim dönemlerinde bir dizi yeni çevresel faktörün daha devreye girmesiyle büsbütün ağırlığını hissettirecektir.

1.3. Çevrenin Ahlak Gelişimine Etkisi

Gelişim üzerine konuşurken sözün bir yerinde “çevre” kavramına atıf yapılıyorsa çevreden kast edilen; bireyin dünyaya gelirken kalıtım yoluyla getirdiği özelliklerinin dışında kalan ve onun gelişiminde etkili olan tüm faktörlerdir. Genel anlamda fiziksel çevre ve sosyal çevre şeklinde ikili bir çevre tasnifi söz konusudur (Şengün, 2007:202). Gelişim sürecinde bireysel anlamda okul-egitim üzerinden bir zihinsel inşa süreci daha yaşadığımız ve bizim dışımızda kalan tüm varlığın bir de

bizim zihnimizde inşa süreci geçirdiği göz önüne alındığında, ayrıca bir zihinsel çevreden bahsetmek mümkündür⁵.

Çevre faktörünün bireyin ahlak gelişimine etkisinden hemen önce iki hususun altı çizilmelidir. Birincisi; bireyin tüm öğrenmeleri ile birlikte ahlak gelişimi ve ahlak gelişimi dışında kalan tüm diğer gelişim alanları da çevresel faktörlerin etkisi altındadır. İkincisi ise, gelişime dair genel kabul görmüş bir ilkedir. Bu ilkeye göre gelişim bir bütündür ve farklı gelişim alanları birbiriyle ilişkilidir. Dolayısıyla bir gelişim alanındaki olumlu bir durum diğer gelişim alanlarına da olumlu katkıda bulunabilir. Aynı şekilde her hangi bir gelişim alanındaki olumsuzluk, diğer gelişim alanlarını da olumsuz etkileyebilir (Hamarta vd., 2019:8; Şahin, 2016:36).

İyi beslenemediği için bilişsel anlamda gelişimi zayıf bir çocuğun içine kapanık bir mizaca sahip olması, sonrasında bilişsel anlamda akranlarından geride kalarak asosyal bir birey olması, öngörülebilir bir durumdur. Yine; ailesinden gereken ilgiyi görmeyen ve şiddete maruz kalan bir çocuğun sık sık yalana başvurması, savaşlar ve göçler gibi toplumsal hayatı bölen olaylar nedeniyle kendi ülkesinden, topraklarından ayrı kalan bir çocuğun benliğinde meydana gelen psişik travmalar sonucunda karamsar bir mizaca sahip olması, bu tür menfi durumlardandır. Ahlak gelişimine dolaylı da olsa etkide bulunmaları nedeniyle, diğer gelişim alanları üzerinde çevrenin etkisine vurgu yapan araştırmacıların görüşlerine ve kuramlarına başvurmak yerinde olacaktır.

Dünyaya gelen bir yenidoğan, her ne kadar kendisini hayata bağlayacak emme, kökünü arama gibi bir takım reflekslere sahip olsa da onun hayatta kalması için bu tarz reflekslerine cevap verecek bir çevre desteğine ihtiyaç duyacaktır. Yalnızca hayatta kalmasına aracılık edecek reflekslere sahip olan yenidoğanın öğrenme şekli ise, klasik ve operant şartlanmadır. Yenidoğan, ilkin reflekslere dayalı bir şartlanma olan klasik şartlanma ile öğrenmeye başlar. Aynı şekilde operant şartlanma da organizmanın davranışına dayandığında bebek, davranışının çevre tarafından pekiştirilip pekiştirilmemesine bağlı olarak öğrenecektir. Bir sonraki öğrenme biçimi ise, doğuştan sahip oldukları taklit yeteneğinden gelmektedir. Ayrıca bebek çevresinden gelen uyaranlar süreklilik arz ettiği zaman, “alışma” tarzında öğrenmeler de meydana

⁵ İnsanı kuşatan çevreye ait fiziki, sosyal ve zihinsel çevre tasnifi ve konunun felsefi arka planı hakkında bilgi için bkz. Keskin, 2014:156.

gelir (Bacanlı, 2012:70). Dolayısıyla her birey, dünyaya gözünü açtığı andan itibaren kalıtım yoluyla doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin açığa çıkması için çevrenin desteğine ve çevre tarafından eğitime muhtaçtır.

Eğitim “*education*” sözcüğünün, Latince’de yazılış ve okunuşları birbirine çok yakın ancak anlamları çok farklı olan “*educare*” ya da “*educere*” kökünden türediği düşünülmektedir. *Educare*, “talim ettirme, büyütme” anlamlarıyla, daha çok toplum ve onun beklentilerini önceleyen bir anlam kazanmakta ve öğreneni toplumun ihtiyaç duyduğu bir meslek alanında istihdam için özel bir beceriyle donatmak için talim ettirme, egzersize tabi tutmak gibi bir amaca atıfta bulunmaktadır. *Educere* ise; “ileri taşıma, tekâmül ettirme, olgunlaştırma” gibi anlamlarıyla öğrenenin hem dünyayı tanınması hem de potansiyelini açığa çıkarmasına izin verme şekliyle, öğreneni yani bireyi merkeze alan bir yaklaşımı temsil etmektedir (Bass – Good, 2004: 161-168)⁶. Dolayısıyla eğitim, bir ham maddeye benzetebileceğimiz bireyin aile, akran grubu, okul ve toplum gibi onu kuşatan çevre tarafından işlenmesi, hammadde olarak taşıdığı potansiyelinin en etkili tarzda işlenerek toplumun beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda bir ürüne dönüştürülmesi süreci olarak da tanımlanabilir (Tavukçuoğlu – Erdem, 2005:15).

Temelleri 1970’li yıllarda Urie Brofenbrenner tarafından atılan ve “bir çocuğu yetiştirmek tüm toplumun görevidir” şeklinde özetleyebileceğimiz ekolojik sistemler teorisi bireyin gelişiminde çevrenin etkisine dair güçlü anlatılar barındırmaktadır. Ona göre; çocuk onun gelişimini etkileyen farklı sistemler tarafından kuşatılmıştır ve çocuğun davranışı çevresindeki bireyler ile ilişkilerden etkilenirken bir taraftan da çocuk, bu sistemi etkilemektedir. Sistemin merkezinde çocuk yer alırken, sistemin en dışında içine doğduğu kültür, değerler ve kitle iletişim araçlarının yer aldığı makro sistem yer almaktadır. Çocuğun sağlıklı gelişimi ise söz konusu sistemler arasındaki etkileşimin tutarlılığına bağlıdır (Şahin, 2016:44).

Bireyin gelişim sürecinde çevrenin etkisini en bariz hissettirdiği gelişim alanlarından bir tanesi de, dil gelişimidir. Dil gelişimiyle ilgili en meşhur kuramcılardan olan Noam Chomsky’ye göre, insanlar doğuştan dil öğrenme becerisiyle dünyaya gelirler. Psikolinguistik dil gelişim kuramının en önemli temsilcisi

olan Chomsky'ye göre insan beyninde cümle üretme ve anlam çıkarma için özel bir merkez vardır. Bu haliyle, dil gelişiminde beynin önemine ve anadili öğrenmede genetik yatkınlığa atıf var gibi görülse de, esasen hangi dili konuşacağımızı çevre belirlemektedir. Chomsky'ye göre bizler tüm dünya dillerini öğrenmeye yatkın bir şekilde dünyaya geliriz ve hangi dili konuşacağımız çevre tarafından belirlenir (Hamarta vd., 2019:83-84). Dil öğrenmeyle ilgili bir diğer kuram olan sosyal öğrenme kuramı ise, dil gelişiminde taklidi, etkin bir öğrenme biçimi olarak ön planda tutmaktadır. Çocuğun başlangıçta çıkardığı anlamsız seslere anne babanın verdiği tepkiler ve pekiştirmeler zamanla çocukta dile dönüşür. Bu görüşün önemli savunucularından B.F. Skinner'e göre bebekler bir takım anlamsız sesler çıkarırken ebeveyni onu kucaklayarak, gülümseyerek pekiştirirler bu ise çocuğun dil gelişiminin de diğer birçok öğrenmedeki gibi koşullanma yoluyla gerçekleştiği anlamına gelmektedir (Şahin, 2016:89). Bedensel ve zihinsel hiçbir kusurları bulunmamasına rağmen, kaçırılarak veya doğada kaybolarak uzun süre toplumsal hayattan uzak kalan çocukların dil gelişim dönemi olan 2-6 yaş diliminden sonra eğitilememeleri ve çok sınırlı sayıda kelime öğrenebilmeleri de dil gelişiminde başta anne-baba olmak üzere çocuğu kuşatan sosyal çevrenin öneminin kanıtıdır. 1800'lü yıllarda Fransa'nın güneyindeki ormanlık bölgede onlu yaşlarında bir erkek çocuğu bulunmuştu. Daha sonra kendisine Aveyron'nun vahşi çocuğu lakabı verilen ve Victor adını alan bu çocuk, bulunduğu hiçbir dili konuşamaz ve hayvanları çağırıştırır biçimde ellerini de kullanarak dört ayak üzerinde yürür haldeydi. Beş yıllık bir eğitime rağmen sadece birkaç kelimeyi anlayabildi. Hiçbir zaman tek başına yaşayabilecek ve dışındaki dünyayla irtibata geçebilecek bir düzeye erişemedi. Bu ve buna benzer örnekler göstermektedir ki, bir sosyal çevre içerisinde büyüyemediği için gelişimin kritik dönemlerini kaçıran çocuklar, akranlarının gelişim düzeylerinin gerisinde kalmaktalar ve sağlıklı sosyal bireyler olarak hayatlarına devam edememektedirler (Bacanlı, 2012:52-53).

Psikolojinin verilerine göre her insan, anne rahmine düştüğü andan itibaren çevresel etkilere açık hale gelir ve doğumundan itibaren gittikçe artan bir tarzda çevrenin etkisine maruz kalır. Öyle ki, içerisinde anne ve babasının ona karşı tutumu,

⁶ Bass ve Good, eğitimin hedefleri açısından toplumun hedef ve talepleri ile bireyin potansiyelinin açığa çıkarılması arasında bir dengenin söz konusu olup olmayacağını, bu süreçte öğretmenler ile programcılara düşen görevler bağlamında ele almaya çalışmışlardır.

ailesinin demokratik veya otoriter bir aile oluşu, kardeş sayısı, beslenme biçimi, anne ve babasının birlikte veya ayrı oluşu, yaşantıları, oyun alışkanlıkları, akran grubu çerisindeki yeri, okul ortamında kabul görüp görmemesi, vb. uzunca listeleyebileceğimiz bir çevresel etki sağanağının etkisi altındadır. Kişilik, kimlik, özgüven, potansiyel, motivasyon gibi daha nice kendini gerçekleştirilmeye dair kavram ve durum yaşadığı çevrenin olumlu-olumsuz etkileri altında biçimlenecektir.

Buraya kadar bireyin gelişiminde çevre faktörünün etkisini ortaya koymak adına, birbirleriyle etkileşim içerisinde olan farklı gelişim alanları değerlendirilmeye çalışıldı. Bu noktada, daha spesifik bir alana işaret eden ahlak gelişimiyle ilgili ortaya çıkan psikolojik kuramlarda ahlak gelişiminde çevrenin etkisine yapılan atıflara değinilecektir.

Psikoloji tarihi içerisinde ahlak gelişimine dair çeşitli kuramlar ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar ve temsilcileri ile bireyin ahlak gelişiminde çevre etkisine yönelik tespitlerine gelince;

1. **Psikanalitik Kuram:** S. Freud'a göre çocukta ahlaki yargı ve standartlar, fallik dönemin (3-6 yaş) sonlarına doğru, çocuğun anne ve babası ile özdeşim kurması sonucunda ortaya çıkar ve çocuk, süperegö aracılığıyla öğrendiği ahlaki standartlara göre hareket etmeye, toplumsal rolünü benimsemeye başlar. Süper ego ise kişiliğin insani ve vicdani yönüdür ki, çocuğun anne ve babası tarafından ödül ve ceza uygulamalarıyla aktarılan geleneksel değerler ve toplumsal idealleri kapsar (Şahin, 2016:100-101; Bacanlı, 2012:108).

2. **Davranışçı Kuram:** Temsilcileri arasında İ. Pavlov, E.L. Thorndike gibi önemli isimlerin yer aldığı davranışçı psikologlara göre ahlaki gelişim, bireyin dışından kaynaklanan sebeplerle; özellikle onay gören, pekiştirilen davranışların "doğru", onaylanmayan ve cezalandırılan davranışların "yanlış" kabulüyle gerçekleşen bir süreçtir.

Ahlaki davranışın ortaya çıkış sürecinde bireyin davranışının çevresel onay görüp görmemesinin önemine vurgu yapan Blankenship, davranışı kontrol etmek için toplum tarafından ahlaki kodlar oluşturulduğunu, bu nedenle kişinin davranış biçiminin elde ettiği ahlaki gelişim derecesini gösterdiğini belirtir. Ona göre bireyin davranışlarının sosyal onay alması veya onaylanmaması, öğrenilen tüm davranışların

motivasyon kaynağıdır. Her insan, eylemi öncesinde belirli bir eyleme toplumun verdiği tepki ile hareket etmeye ya da hareket etmemeye teşvik edilir. Kişinin ahlaki kodunu değiştirmek için çevresini değiştirmek önem arz eder. Blankenship, özellikle de ergenlik döneminde dini-ahlaki gelişim açısından çevrenin önemini vurgulamaktadır (Blankenship, 1958:185)

3. Sosyal Öğrenme Kuramı: Sosyal öğrenme kuramının sahibi Albert Bandura, insan zihnini doğuştan boş bir tahtaya (tabula rasa) benzetir, çocuğun ahlak anlayışı ve davranışlarının içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını yansıttığını ifade etmektedir (Şahin, 2016:103).

4. Bilişsel Gelişim Kuramı: İki önemli psikolog, ahlak gelişimini de bilişsel gelişime benzer bir yapıda açıklamaya çalışırlar. Bunlar; İsviçreli psikolog J. Piaget ve Amerikalı psikolog L. Kohlberg'tir.

Çocuğun ahlak gelişimini heterojen/dışa bağımlı dönem ve özerk/işbirliğine dayalı ahlak evresi olarak iki döneme ayıran J. Piaget, özellikle onlu yaşlarına kadar çocuğun başkalarının koyduğu kurallardan etkilendiği, bu aşamada kuralların Tanrı, polis ya da anne babaları tarafından konduğu, dolayısıyla çocuğun bunların değiştirilemeyeceğine inandığı tespitlerinde bulunur. Bu bağlamda çocuğun yaşlara göre ahlak gelişimi evrelerini; 0-5 yaş arası “ahlak öncesi dönem”, 10 yaşına kadar “dışa bağlı dönem” ve 10 yaşından sonrası “özerk dönem”, şeklinde sınıflandırır (Bacanlı:2012:108; Hamarta vd., 2019:88). Piaget, çocuğun ahlak gelişimi ile bilişsel gelişimi arasında bir paralellik kurmuştur. Bu sebepten bireyin somut düşünceden soyut düşünce evresine geçişiyle birlikte (onlu yaşlardan sonra) ahlak yargılarında da niteliksel değişim söz konusu olmakta ve daha özerk ve işbirliğine açık bir ahlak düzeyine ulaşabilmektedir (Şahin, 2016:107). Dolayısıyla J. Piaget'nin bilişsel gelişimle ahlak gelişimi arasında kurduğu bu paralelliğe dayalı olarak; bireyin bilgi ile olan bağı, entelektüel düzeyi ve bilgi kaynaklarının doğruluğu vb. bilginin niteliğine dair durumlar ahlaki tutum ve yaklaşımlarında etkilidir, denebilir.

L. Kohlberg ise, ahlaki değerlendirme yapmaya uygun yapılandırılmış öyküler üzerinden değişik yaş gruplarından bireylerin bu öykülerdeki anlatılara yaklaşımlarını ve onların neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair ahlaki nitelendirmelerini esas alarak, ahlak gelişim kuramını ortaya koyar. O da ahlaki gelişim dönemlerini; “gelenek öncesi”, “geleneksel” ve “gelenek sonrası akıl yürütme” diye üç dönemde ele alarak,

ahlak gelişiminde toplum ve geleneğin, bireyi kuşatan çevrenin ve bireyin üstlendiği sosyal rolünün etkisine atıfta bulunur. Kohlberg'in ahlak gelişim modeline bakıldığında, dönemlere göre ahlaki davranışın arka planında; birinci aşama olan gelenek öncesi dönemde cezadan kaçınma ve ödül alma; ikinci aşama olan geleneksel düzeyde toplumsal kurallara ve düzene uyma, üçüncü aşama olan gelenek sonrası evrede ise moral prensipler ve evrensel ahlaki değerler üretme dürtüsünün hakim olduğu görülür (Bacanlı, 2012:110).

Ahlak gelişimine dair tüm kuramların farklı dinamiklerle, farklı bakış açılarıyla da olsa bireyin ahlak gelişiminde çevrenin etkisine yaptıkları vurgu dikkatlerden kaçmayacaktır. Buna istinaden, “Ahlaki davranışı değiştirmek istiyorsan çevreyi değiştirmelisin!” şeklinde bir önerme, çocukların, gençlerin ahlaki gelişimlerini dert edinen, takiple sorumlu olan anne-babalar, eğitimciler, siyasetçiler, hukukçular ve akademisyenler için bir çıkış cümlesi olabilir mi? Elbette bu mümkün. Konu ister felsefi, ister dînî, ister sosyolojik bakış açısıyla ele alınsın isterse pratikteki kazanımları açısından değerlendirilsin, davranış değişimi için çevrede değişimin gerekliliği, kaçınılmaz seçenekler arasında yerini alacaktır. Esasen “Ahlaki davranışı değiştirmek istiyorsan çevreyi değiştir!” yargısının geçerliliğini test etmek için “Çevre değişirse ne olur?” sorusuna verilebilecek yanıtlara odaklanmak gerekmektedir.

1.4. Çevre Değişiminin İnsana Etkileri

“Çevre değişirse ne olur?” sorusuna muhatap olan birisinin aklına yığıla düşüncenin hücum edeceği mutlaklıdır. İnsanın içine doğduğu fiziksel (maddi) çevresi, başta anne babası, arkadaşları ve ilişkili insan gruplarından müteşekkil sosyal çevresi ya da benlik duygusunun kaynağı, bütün bir varlığı kavramasına yardım eden zihinsel çevresinde meydana gelen olumlu veya olumsuz değişimler, doğrudan insan psikolojisine etki eder. Bu değişimlere dair tespitlere geçmeden önce birkaç hususun altı çizilmelidir:

Öncelikle konu bütünlüğü açısından, çevre türlerinden ilkin sosyal çevre, sonrasında zihinsel çevre ve son olarak fiziksel çevrede meydana gelen değişimlere değinilmeye çalışılacaktır. Fiziksel çevredeki değişimlerin insan davranışına etkisinin sona bırakılmasının nedenine gelince; bu araştırmanın ikinci bölümü, çalışmaya esin kaynağı olan ve insanı kuşatan fiziksel çevrede, geniş anlamıyla doğada meydana gelen bir değişimin insan davranışına ve toplumun kaderine etkisini çok güçlü bir

anlatımla ortaya koyan “Darwin’s Nightmare” (Darwin’in Kabusu) isimli belgeselin söylem analizine ayrılmış olmasıdır.

1.4.1. Sosyal Çevredeki Değişimin İnsan Davranışına Etkisi

İnsanın içine doğup büyüdüğü ilk sosyal yapı ailedir. Sonrasında ilk oyun arkadaşları, varsa kardeşler, okul çağı ve gitgide genişleyen bir ilişkiler ağıyla bu çevre katlanarak büyümeye devam eder. Bu arada birey bu sosyal çevre ile farklı rollerde iletişim kurar. Evlat, kardeş, arkadaş, işçi, patron, eş, anne, baba akraba, vatandaş vb. birçok sosyal role dair bir dizi sorumluluk yüklenir. Bauman’ın; “Ahlaki benlik sorumluluğunun kabul edilmesiyle doğar” (Bauman – Obirek, 2018:68) ifadesinin de işaret ettiği üzere ahlak, ama mutluluk ahlakı, ama vazife ahlakı, ama dini ahlak şeklinde olsun çoğu zaman sosyal alanda kendisini açığa vurur (Aktan, 2009:155-161).

Bireyin onu kuşatan sosyal çevreyle ilişkilerinde göstermiş olduğu performans, onun benlik gelişiminde ve kimlik tanımında önemli rol oynayacaktır. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisine bakıldığında son aşamada hedeflenen bireyin kendisini gerçekleştirme arzusu ancak ilk dört basamağın gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlar; 1- Açlık, susuzluk ve cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, 2- Emniyette olma ve güven ihtiyacı, 3- Ait olma ve sevmeye duyulan ihtiyaç, 4- Değer ve saygı görme ve başarıya duyulan ihtiyaç. Görüldüğü üzere tüm ihtiyaçların karşılanması ve kişinin kendisini gerçekleştirme ancak bir sosyal çevre ile mümkündür. Benliği; “Kişinin kendisi hakkında ileri sürdüğü hipotezler” olarak tanımlayan Rogers’a göre benlik, çevre ile birlikte oluşur. Bu anlamda anne, baba, arkadaşlar ve öğretmenler önemlidir (Hamarta vd., 2019:64).

Tanımında kültürel bir varlık olma özelliği olan insanın sosyal çevresinde yaşanan olumlu veya olumsuz bir değişim onun adına bazen sonuçları kestirilemeyen değişimlerin habercisi olabilmektedir. Anne babadan birinin veya her ikisinin kaybedilmesi, akran çevresinde, okul ve eğitim hayatında yaşanan değişimler, taşradan kente göç, savaşlar, mültecilik olgusu vb. sosyal değişimler insanların yaşantılarıyla birlikte duygu, düşünce, tutum ve inançlarında çok yönlü değişimlere neden olabilmektedir.

İnsanlık olarak, başlangıçcı makineleşmeye ve kapitalizmin doğuşuna kadar götürülebilecek bir süreçte özellikle geçtiğimiz yüzyıl ile 21. yüzyılın ilk çeyreğinde

hız kazanan, insanlık tarihinin hiçbir döneminde görülmemiş bir değişim ve dönüşüme tanıklık ediyoruz. Dolayısıyla bu değişim süreci ve yeni sosyoloji insanların ahlaki yapılarında ve değer yargılarında da değişimlere yol açmaktadır. Hans Jonas'a ait; "Bilgelige en az inandığımız vakit ona en çok ihtiyaç duyduğumuz vakittir" sözüyle, modern zamanların bilgelikten uzak ruhuna ve kapitalizmin ahlaki gövdeyi parçalayan liberal ahlak anlayışına gönderme yapan Bauman, şunları söyler:

"Modern ruhun icat ettiği ve modern pratiğin inşa ettiği bürokrasi, tam da bunu başarmaya çalıştı; ama onun ihtirasları iş saatleri ya da iş meseleleriyle –yani ofis ya da fabrika katıyla- sınırlıydı. Ahlakın sabahları vestiyerde bırakılması gerekiyordu, ama iş gününün sonunda oradan tekrar alınmasına izin veriliyordu" (Bauman – Obirek, 2018: 71).

Arapçada kişiyi kuşatan her türlü "çevreyi" karşılayan kelime, ev anlamına "البيت" (el-beyt) kelimesiyle aynı semantik alana ait olan "البيئة" (el-biy'e) kelimesidir. Evimiz bizleri sıcaktan, soğuktan, rüzgardan koruduğu gibi bir güven alanıdır da. Öyle ki anne karnından sonra insan için en güvenli ve huzurlu mekan evidir. Çünkü orada güvendedir. Dolayısıyla insanın ideal çevresi tıpkı evi gibi, sevdiği insanlarla bir arada olduğu ve kendisini güvende hissettiği alandır. Bir insan güvende olduğu alanı terk ediyorsa veya o alandan koparılıyorsa, güven yerini kaygıya, mutluluk yerini özlem gibi duygulara terk ediyor demektir (Et-Tayyar vd., 2011:13/135).

"Yağmur yağdığında ve süt içtiğimde mutlu olurum. Süt içtiğimde ve kilo aldığında iyi bir hayatım vardır. Şimdi zayıfım. Yağmur yağdığında ve sevdiğim şeyleri yediğimde mutlu olurum. Bana güzel şeyler söyleyen sevdiğim erkekle uyandığımda bir de beni yağmur ve soğuktan koruyan güzel bir kulübedeysem..." (Bertrand , 2020).

Yukarıdaki satırlardaki mutluluk tanımı, Afrikalı yerli bir kadına ait. Mutluluğun en yalın tanımlarından birisini yapmakta. Bu sözleriyle, yaşadığı kültürde şişmanlık kadınlarda bir güzellik göstergesi olduğu için, yağmur yağarsa hayvanların karnı doyar, hayvanlar doyarsa ben süt içer ve kilo alırım, böylece daha güzel olurum çağrışımında bulunmaktadır. Bu kadınla aynı kültürel arka plana sahip ve onun coğrafyasından olup sömürgecilerin gemilerinde köle olarak Amerika'ya taşınan birçok Afro-Amerikalı kadın, bugün mutluluk hakkında onunla aynı şekilde düşünmemektedir.

Bireyi kendini güvende ve mutlu hissettiği bir sosyal alanda tutmak hem onun adına huzurlu bir hayatı muştulayacaktır hem de ondan diğer insanlara yönelebilecek

tehditleri bertaraf ederek, toplumların huzur ve güvenliğine katkı sağlayacaktır. Taşradan kalkarak daha iyi ve müreffeh bir yaşam umuduyla ait olduğu sosyal ve fiziksel çevreyi terk eden insanlar, yola düştükleri ilk gün muhtemeldir ki yeni dönemin onlara neler kazandıracığı veya neleri kaybettireceğini, an itibarı ile “ben” dedikleri kişinin yeni sosyal alanda ve gelecekte neye dönüşeceğini tam olarak öngöremiyorlardı. Sanayileşmenin başlangıcında milyonlarca insan çiftliklerindeki işlerini bırakarak fabrikalarda çalışmak üzere kentlere taşınmıştı. Yola çıkarken akıllarındaki şey, bir tekstil fabrikasında iş bularak belki bir ömür orada çalışarak, köydekinden daha müreffeh bir hayat yaşamaktı. O gün için bu insanların vardıkları şehirde cinsiyet değiştirmeleri veya altıncı his geliştirmeleri beklenen bir durum değildi. Değişimin hızı arttıkça değişen yalnızca ekonomik durum değildi, beraberinde insan olmanın tanımı da değişiyordu (Harari, 2018:242).

Modern durumun insanlığa dayattığı pragmatizm; mutluluk ölçülebilir hesaplanabilir bir şeymişçesine mutluluğu, onu vaat eden eşyaların edinimi ve ona sahip olmak şeklinde sunmakla kalmaz, ahlaki bir eylemi de başkaları için satın alınabilir eşyaların armağan edilmesiyle özdeşleştirebilir. Böylece mutluluk kültürü tüketim malları kültürüne dönüşürken, alışveriş merkezleri tapınaklara ve dolayısıyla elde edilen eşyalar da kült kalıntılara ve ikonlara dönüştü tespitlerinde bulunan Bauman, mutluluğun modası geçmiş yollarının unutulduğunu ve bu durumun, insanlar arasındaki ilişkilere yön veren ahlakı ve dünyanın geleceğini tehdit eder bir boyuta ulaştığını haber verir (Bauman – Obirek, 2018:89).

Kovid-19’la mücadele süreci bizlere gösterdi ki, kalabalık nüfusları, ışıltılı caddeleri, yüksek gökdelenleri ve büyük tapınakları andıran alışveriş merkezleriyle bilinen bir çok metropol, sürecin sonunda yakınlarında kazılan toplu mezarlarla anılacak. Sadece New York’taki vaka ve ölen insan sayısı birçok ülke ortalamalarını geçmiş durumda. İnsanları ait oldukları sosyal çevreden ayıracaksanız ideal olanı, o bireyi yeni sosyal alanın gerektirdiği becerilerle donatmak olmalıdır. Kentsel yaşamın sosyal becerilerine sahip olmayan ne kadar insan akın ederse kente; eğitim, işsizlik, kadına ve çocuğa şiddet, trafik vb. boğuşmanız gereken toplumsal sorunlar da o oranda artacaktır.

1.4.2. Zihinsel Çevredeki Değişimin İnsan Davranışına Etkisi

İnsan fiziksel bir çevre içerisinde yaşamını idame ettirirken, sosyal bir varlık olmasının doğası gereği kendisine bir sosyal alan da açar ve hem fiziksel hem de sosyal çevresini geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamında zihinsel bir inşa içerisinde bir yapılandırmaya tabi tutarak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Zihinsel çevresi bu yönüyle fiziksel ve sosyal çevresine ihtiyaç duyar ancak bir taraftan da onun insanlık ailesine katılmasını sağlayan bu zihinsel çevre, onun bir anlam alanı yaratarak fiziksel ve sosyal çevresine etki etmesine de katkı sağlar. Mutluluk, acıdan kaçınma, iyilik, yardımseverlik vb. değerler üzerinden yaşamını kurgular. Bu durumda zihinsel çevre; insanın kendisini gerçekleştirdiği ve varlığını gerekçelendirebildiği, bilgi elde etme ve oluşturma çabasıyla inşa edilen bir çevre olup, yaşayanlar için bir gelenek oluşturur (Keskin, 157-158).

Bir değerler alanı olan ahlak da felsefi ve dînî geleneğin bir parçası olarak zihinsel etkinliğe konu olmaktadır. Bu sayede bireyde ahlaka dair üretilen düşünceler ve yargıların teşekkül ettirdiği zihinsel bir çevre oluşmaktadır. Nasıl ki her hangi bir fikri geleneğe, siyasal duruşa veya dînî, felsefi düşünceye sahip insan için bu durumu anlamlı bir bütün olarak temellendirmek önemliyse, ahlak için de temellendirme ana uğraş alanlarından biridir. İnsan kendi yaşamını anlamlı ve amaçlı kılacak, ona meşruiyet kazandıracak zihinsel bir çevreye ihtiyaç duyar (Keskin, 159).

Ben kimim? Hayatın anlamı ne? Bu hayatta ne yapmalıyım? vb. sorular; insanın anlam arayışına işaret eden, bütün insanlık tarihi boyunca cevap aranan sorulardır. Çoğunlukla içine doğulan toplumun dini geleneği içerisinde cevap aranan bu sorular bazen de felsefi, ideolojik anlatılarla cevaplanmaya çalışılmıştır (Harari, 2018:247).

Harari, insanın anlam arayışına cevap niteliğindeki felsefi, dînî anlatıların bütününe yarım olduğu, hepsinin anlatılarında kör noktaları bulunduğu iddiasındadır. Ona göre, insanın hayatına anlam katabilmesi için bir anlatının iki koşulu sağlaması gerekmektedir: Birincisi, insana oynayacağı bir rol vermesi; ikincisi ise, iyi bir anlatının sonsuzluğa uzanması şart değilse de bireyin ufkunu aşan bir yapıda olması. Bu sayede anlatı, bireyi kendisini aşan bir şeyin içerisine yerleştirir ve ona bir kimlik sağlar (Harari, 2018:252-253).

Harari, vergi kaçırdığı, fuhuş yaptığı ve yaşlı anne babasında kötü davrandığı halde Ayodhya'daki Babri Camisi'nin yıkımını destekleyen hatta yıkıldıktan sonra yerine inşa edilen Hindu tapınağına yaptığı bağış nedeniyle kendisini dini bütün addeden bir Hindu'yu örnek verir. Bu Hindü'yu vicdanen rahatlatan ve hatta ona dîni bir vecibeyi yerine getirme hazzını yaşatan şey, Harari'nin işaret ettiği “anlatıdaki kör nokta” veya eksiktir.

İnsanın zihinsel çevresini düşünce, duygu, algı ve tutumlar oluşturmaktadır. Bireyin dini ve ahlaki durumu da onun sürekli yineleyen benlik algısını besleyen zihinsel çevresi belirlemektedir. Zihinsel dünyasında hastalıkların cinlerden kaynaklandığına inanan birisi, çoğu zaman sorgulamada bulunmaksızın soluğu cinci, üfürükçü birinin kapısında alacaktır. Nitekim insanlığın henüz virüs ve bakterilerin varlığından haberdar olmadığı dönemlerde değişik kültürlerde hastalıkların kökenine dair birbirinden ilginç teoriler ortaya atılmıştı. Hatta bazen aynı kültür içerisinde dahi bilgi yaklaşımına bağlı olarak birbirine taban tabana zıt görüşler ileri sürülebiliyordu. Kitlesel ölümlere neden olan veba hastalığı hakkında, ortaya çıktığı dönemde kimileri, hastalığın cinlerden kaynaklandığını iddia ediyordu. İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288) ve İbn Sînâ (ö. 428/ 1037) gibi tıpçılar ise hastalığın bozulan hava kalitesinden, durgun olduğu için pislenen sudan, savaş meydanında defnedilmedikleri için bozulan insan cesetlerinden kaynaklanabileceği, korunmak için giysilerin ve bedeninin temizliğine dikkat edilmesi gibi gözlem ve araştırmaya dayalı bir yaklaşım sergilemekteydiler (Askalânî, 1991:98-101). Bilim, bu gözle görülmeyen ama insanlığı ve büyük medeniyetleri dize getiren canlıları keşfedene dek, değişik dünya kültürlerinde durum farklı değildi. Mayala; Ekperetz, Uzannkak ve Sojakak adındaki üç tanrının geceleri köy köy gezerek insanları hasta ettiklerine, Aztekler de hastalıkların onlara kara büyü yapan beyaz adamın işi olduğuna inanıyorlardı (Harari, 2019:20).

Çağımızda yaşanan inanılmaz değişim dalgası, özellikle dijital devrim sonrası, ekran karşısında ve sosyal ağlarda geçirilen sürelerdeki artışla birlikte çocuklarda ve gençlerde değişen zihinsel çevre ister istemez şu soruyu akla getiriyor; Bundan bırakın elli yıl sonrasını on yıl sonra bizleri nasıl bir dünya bekliyor kestiremezken, biz çocuklara ve gençlere ne öğreteceğiz, onları nasıl eğiteceğiz?

21. yüzyıl, insanlığın doğru veya yanlışlığı hususunda bir teyit imkanı dahi bulamadan bir çoğu hızlı bir biçimde unutulmuş, inanılmaz miktarda bilgiye maruz

kaldığı bir dönem. Hatalı bilgiler sansüre uğramadan hızlı bir biçimde, bazen kasıtlı olarak kitlelerin dikkatini dağıtmak maksadıyla dolaşıma sokuluyor. İnsanlar dünyanın her hangi bir yerinde yaşanan savaşlar, açlıklar vb. trajik olaylardan sadece bir tık uzaktalar ancak o kadar çok bilgiye maruz kalıyorlar ki neye inanacakları ve bir tıkla ulaşabilecekleri şey sayısının çokluğundan dolayı neye odaklanacakları hususlarında zorlanıyorlar (Harari, 2018:240-241).

Bauman, son yirmi-otuz yıl içerisinde hem öğretmenlerin hem de öğrenenlerin radikal bir biçimde değişim yaşadıklarından bahseder. Bu ifade ettiği değişimi balistik ve akıllı füzeler üzerinden kurduğu etkili bir metaforla açıklamaya çalışır. Bauman, modern çağın başlangıcında icat edilen balistik füzelerin o dönem için insanlık adına büyük anlam ifade ettiğini, bu füzelerin ateşlendikleri anda kat edecekleri mesafe ve yönlerinin zaten namlunun yönü, kullanılan barut miktarıyla belirlendiğini, dolayısıyla füzenin nereye düşeceğini sifira yakın hatayla ya da hiç hata yapmadan bilinebileceğini söyler. Modern çağın eğitim filozoflarının da öğretmenleri balistik füzeler gibi görerek tetiğe basıldığı anda önceden kararlaştırılan rotada nasıl tutacaklarını öğrendiklerini aktarır. Ancak Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun alıntılıdığı eski bir Çin atasözünde geçen ve bilgelik kokan: “Bir yıllık plan yapıyorsan mısır, on yıllık plan yapıyorsan ağaç, ömürlük plan yapıyorsan insan yetiştir.” sözünün 21. Yüzyıl başlarında pratik değerini kaybettiğini, artık dikkatlerin balistik füzelerden akıllı füzelere çevrildiğini belirtir. Çünkü balistik füzeler icat edildikleri yüzyılın başında sabit hedefleri hatasız vurmalarıyla devrim niteliği taşıyalar da hareketli hedefler söz konusu olduğunda işlevsiz kalmaktalar. Şayet hedefler hareket etmeye başladılarsa, füzeden daha hızlılarsa ve takip ettiği güzergah kestirilemeyecek biçimde kararsız ve öngörülemeyen tarzda hareket ediyorsa, sizin akıllı füzelere ihtiyacınız var demektir. Akıllı füzeler ise balistik füzelerin aksine yolda öğrenirler. Bu anlamda elde edilmesi gereken ilk yetenek, hızlı öğrenme becerisi olmalıdır. Bir de önem açısından en az hızlı öğrenme kadar kıymetli olan, öncesinde öğrendiği şeyi anında “unutma” yetisidir. Çünkü akıllı füzeler fırlatıldıkları ilk andaki rotaları unutarak hedefin yeni rotasına uyum sağlamazsa işlevsiz olurlar, sürekli hareket halindeki hedefi takip ederken öncesini unutmak zorundadırlar (Bauman, 2020:22-24).

Bauman, bugün yararlı ve zorunlu görülen nesnelere gerçekten hayatta yer tutacak ve ihtiyaca dönüşecek fırsatı dahi bulamadan kaybolup gittiklerini ve akışkan modern hayat içerisinde hiç bir şeyin yerinin doldurulamaz olmadığını belirtir. Ona göre akışkan modernlik; aşırılığın, bolluğun, israfın ve atık boşaltımının medeniyetidir (Bauman, 2020:25).

“Bugün kulağa hoş gelen tüm referans noktaları ve rehberleri, yarın yanıltıcı ve çürümüş olarak sayılıp kenara atılma ihtimali yüksektir.” diyen Bauman, öğrenme, unutmama ve tüketimdeki bu hız çağında, kaliteli bir eğitim anlayışının zihni kapanmaya değil, açılmaya teşvik emesi ve kışkırtması gerektiğini vurgular. Eğitimin hiç değişmeyen temel hedefinin gençleri, onları bekleyen, girmek oldukları dönemin koşullarına hazırlamak olduğunu ve yetişkinler tarafından buna yönlendirilmeleri gerektiğini de ekler (Bauman, 2020:26-28).

Bugün için bilgisayar ekranının karşısında uzun saatler geçiren, sanal evrende verdiği komutla kurduğu çiftliğinde ekim dikim ve ticaret yaparken aynı anda bir eliyle arkadaşıyla whatsapp üzerinden yazışan ve diğer elinde de annesinin hazırladığı sandviçi yemekte olan genci, 2050’de nasıl bir dünya bekliyor kestirmek çok zor. Bu noktada Harari “21. Yüzyılda 21 Ders” kitabında şu tespitlerde bulunur:

“Oysa günümüzde Çin’in ya da dünyanın geri kalanının 2050’de neye benzeyeceğine dair bir fikrimiz yok. İnsanlar geçimlerini sağlamak için neler yapacaklar bilmiyoruz, ordular ya da bürokrasiler nasıl işleyecek bilmiyoruz, cinsiyet ilişkileri neye benzeyecek bilmiyoruz. Büyük olasılıkla kimi insanlar şimdikinden çok daha uzun yaşayacak. Biyomühendislik ve beyinle bilgisayar ara yüzleri arasında kurulacak doğrudan bağlantılarla insan bedeni de eşsiz bir devrim geçirebilir. Bu yüzden çocukların bugün öğrendikleri hiçbir şey işlerine yaramayabilir” (Harari, 2018:240).

Evet, belki de ilerleyen yıllarda insanların hangi okula gidecekleri, hangi meslekte çalışacakları hatta kimle evlenecekleri gibi hususlar yapay zeka tarafından tespit edilecek, bugün konuşmak ve öğrenmek için uzun zaman ve emek gerektiren bir yabancı dili, bir süre sonra bugün üzerinde çalışılan giyilebilir teknolojiler sayesinde öğrenmeye gerek kalmadan anlık çevirip konuşma imkanı bulacağız.

Bilginin doğasında yaşanan bu hızlı değişim sürecinde Harari, öğretmenlerin yapmaları gereken en son şeyin, öğrencilerine daha fazla bilgi yüklemek olduğu uyarısında bulunur. Çünkü ona göre öğrenciler zaten gereğinden fazla bilgiye maruz

kalmaktadırlar. Yapabiliyorsa, onlara bilgiyi anlamlandırabilme, öğrendikleri arasında neyin önemli neyin önemsiz olduğunu ayırt edebilme ve hepsinden önemlisi bu pek çok bilgiyi kullanarak dünyaya ilişkin bütüncül bir resim elde edebilmeleri yönünde katkı sağlamaları tavsiyesinde bulunur. Okullar konusunda ise, teknik becerileri ikinci plana atıp, ağırlıklı olarak yaşam becerilerine odaklanmalılar, der. Bu yaşamsal beceriler arasında; değişimle başa çıkma, yeni şeyler öğrenebilme ve alışılmamış durumlarda akli dengeyi koruyabilme becerilerini sıralamaktadır. Yeni fikirler ve ürünler ortaya koymak tek başına geleceğin dünyasında ayakta kalmaya yetmeyecektir. 2050'nin sürekli değişen dünyasında kendimizi tekrar tekrar inşa etmemiz gerekecektir. Çünkü değişim hızı artıkça değişen yalnız ekonomiler değildir, beraberinde insanın anlamı da değişebilir (Harari, 2018:241-242).

İnsanlık tarihi veya çok tanıdık bir ifadeyle yaşlı dünyamız, insanın doğduğu çevreden koparılması ya da doğduğu çevrenin menfi yapısal değişimlere uğratılması sonucu, insan tasavvurunda birçok değişime tanıklık etmiştir. Bu türden menfi çevresel değişimlerin insan ve onun ruhunda yarattığı değişimlerin yeni anlam arayışları ve sorgulamalarla, modern zamanlarda hızına yetişilemez biçimde arttığı da bir gerçektir. İnsanı kuşatan ve birleşik kaplar teorisinde olduğu gibi kendi içlerinde bütünlük arz eden, bir tanesinde meydana gelen değişimin diğerinde de yansımaları olacağını öngören bir yaklaşımla sadece bir tanesine odaklanıp diğerini ihmal eden bir hatadan uzak durmalıdırlar.

İnsan ve onun içine doğduğu gerek maddi çevre gerekse manevi çevre ile olan etkileşimi, insana dair kapsamlı bir ontoloji geliştiren dinin de ilgi alanına girmektedir. Özellikle konu ahlak gelişimi olduğunda dinin de en büyük sorumluluğu, başta ebeveyn olmak üzere çocuğu kuşatan çevrenin aktörlerine yüklediği bir gerçektir.

İslam düşüncesine göre ilk insan Âdem, gözünü Cennet'te açmıştır. Bu anlamda yaşadığı ilk ahlaki sınama, ilk acı, ruhsal yara ve pişmanlığı da; içine doğduğu, kusursuz güzellikte, kesintisiz nimetlerle donatılmış, onu ve eşi Havva'yı her anlamda kendisine hayran bırakan bu çevreden ayrılmak olmuştur. Nitekim Kurânî anlatımda bu ayrılık şu ifadelerle yer bulur: “(Allah buyurdu ki): Ey Âdem! Sen ve eşin Cennette yerleşip dilediğiniz yerden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek veya ebedi

kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi”⁷. Âdem ve eşi Havva’yı hataya iten temel saik, Cennet’ten koparılmak düşüncesi olmuştur. Dolayısıyla, insanın ilk imtihanı çevresiyle olmuştur dense yeridir ve bu imtihan farklı veçheleriyle onu, yeni yaşam alanı olan dünyada da takip edecektir. Ayetlerde dikkat çeken bir diğer husus, Adem ve Havva Cennet’te sonsuz bir hayat fikrine o kadar odaklanmışlardır ki; kendilerine yanlış bilgi veren Şeytan’ın dezenformasyonunu gözden kaçırmışlardır. Dolayısıyla asılsız bir bilginin peşinden giderek, ilk fiziki çevreleri olan Cennet’i yitirmişlerdir. Bu yüzden İslam ahlakının en temel ilkelerinden bir tanesi asılsız bilgilerin peşine düşmemektir⁸. Gıybet, iftira veya anlamsız boş sözlerle insanı kuşatan sosyal çevre yapısının bozulması yasaklanmıştır.

2. Darwin’in Kâbusa Dönüşen Rüyası

Araştırmanın bu bölümü, makalenin yazılmasına esin kaynaklığı eden “Darwin’s Nightmare” (Darwin’in Kabusu) isimli belgeselin söylem analizine ayrılmıştır. 1960’lı yıllarda dünyanın en büyük ikinci tatlı su gölü olan Viktorya Gölünde yaşanan çevresel değişimin sonuçları, insan ve çevre olguları bağlamında söylem analizine tabi tutulacaktır. 1960’lı yılların sonunda Batılı bir araştırmacı tarafından göle bırakılan ve zamanla gölde yaşayan diğer balık türlerini yok edecek dişli bir balık türü olan Nil Levreği, sadece gölün balık popülasyonunu etkilemekle kalmaz. Doğaya yapılan bu müdahale, bölge insanının kaderini de değiştirmiştir. Bu değişim, 2004 yılında Hubert Sauper tarafından çekilen “Darwins Nightmare-Darwin’in Kabusu” adında bir belgeselle kayıt altına alınmıştır.

2.1. Söylem Analizi

Söylem; genel olarak dilin, sözlü ya da yazılı bir biçimde aktüelleşmesi süreci ve bizleri sözlü ya da yazılı diyaloga davet eden her şey olarak tanımlanabilir. Söylem analizi ise; dilin yapısına, onun aktüelleşmiş veya kullanım düzeyinde ortaya çıkan işlevleriyle temel modellerine dair analiz modeli olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2017:1746).

Bir sinemacı için söylem, kamera kadrajına dahil ettiği sahnelerle kendi dilini oluşturmasıdır. O, anlatımında yer verdiği her nesneyi; ışık, ses, müzik vb.

⁷ en-Nisâ 7/19-20.

⁸ "Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur." el-İsrâ 17/36.

sinematografik anlatı unsurunu kendi düşünme ediminin bir ürünü olarak tasarlar ve bunun farkındadır. Farkında olduğu ve bir söylem haline gelen bu düşünsel bütünü izleyiciye aktarma amacı güder⁹. Robert Stam, Ella Shohat'a atıfta bulunarak, sinemanın coğrafya, tarih, antropoloji, arkeoloji ve felsefe gibi disiplinleri de içeren söylemsel devamlılığın bir parçasını meydana getirdiğini belirtir. Sinemanın söylem gücünü şu cümlelerle ortaya koyar: "Sinema, haritacı misali dünyanın bir harita çizimini yapabilir, bir arkeolog misali uzak medeniyetlerin geçmişlerini kazabilir ve bir etnograf misali egzotik insanların alışkanlıklarını ve geleneklerini anlatabilir" (Stam, 2014:29).

Yönetmen Sauper, Darwin'in Kâbusu'nda kamerasını katı ve acımasız bir gerçekliğe doğrulturken tam da bunu yapıyordu. Yani, bir sinemacı olmanın ötesinde coğrafyacılara için, bugün var olan ama ilerleyen yıllarda kuruyup yok olan diğer dünya gölleri gibi yok olmayacağının garantisi olmayan, Dünyanın en büyük ikinci tatlı su gölü olan Viktorya Gölünü görüntülemiş oluyordu. 1997 yılında kamerasıyla kayda başladığı andan kapattığı güne kadar, kara kıta Afrika'nın bir bölgesinin tarihini de tarihçiler için kayıt altına almış oluyordu. Aynı zamanda göle bırakılan ilk yabancı balıktan sonra yerli halkın sefalet içinde ölmesi, oğullarının asker olması, kızlarının hizmetkârlara ve fahişelere dönüşmesiyle sonuçlanan süreci kayda alarak, değişen bölge sosyolojisine doğrultuyordu kamerasını. Aslında yönetmen elindeki küçük kamerayla, belge niteliğinde bir iş çıkarmıştı. Kendisi de bir söyleşisinde, sinema gibi tasarlandığında belgeselin temsil rolünün daha etkili olacağını ve belgeselin genellikle bir haber raporuna ve zihnimizde bir tür resimli metine dönüşeceğini belirtir¹⁰.

2.2. Filmin Yönetmeni ve Filmin Ortaya Çıkış Öyküsü

2.2.1. Yönetmen Hubert Sauper

1966 yılında, Avusturya Alplerinde bulunan Tyrol köyünde doğan yönetmen Hubert Sauper, Viyana'da Sahne Sanatları Üniversitesinde ve Paris'te bulunan University De Paris VIII. Vincennes'te yönetmenlik eğitimi aldı. Hubert Avrupa'nın değişik ülkeleri ve ABD'de film dersleri verdi. Yazdığı ve yönettiği son iki belgesele on iki Uluslararası Film Ödülü verildi. Belli sürelerle İngiltere, İtalya ve ABD gibi ülkelerde yaşayan Sauper, son on yıldır Fransa'da yaşamaktadır. Birkaç kısa film ve

⁹ Betül Çotuksöken (2002), *Felsefe: Özne ve Söylem*, İstanbul:İnkilâp Kitabevi'den akt. Serarslan, 2014:207.

¹⁰ Issue Art Film Music, "Gaspar Noe Meets Hubert Sauper", (Erişim 14 Nisan 2020)

iki uzun metrajlı filmde oyuncu olarak da yer almıştır¹¹. Sauper, araştırmaya konu olan filmi Darwin's Nightmare ile birçok ödülün yanı sıra 2006 yılında 78. Akademi Film ödüllerinde Belgesel dalında ödüle layık görülmüştür¹².

2.2.2. Filmin Ortaya Çıkış Öyküsü

Sauper, 1997 yılında Kongo'da çıkan bir isyanda mülteci kampında kalan Ruandalı mültecileri takip ettiği bir başka belgeseli olan "Kisangani Diary" için o bölgededir. Bir gün gökyüzünü yararcasına bir gürültüyle aynı anda iniş yapan iki adet kargo uçağı dikkatini çeker. Uçaklardan bir tanesi kendisinin çekim yaptığı BM kamplarındaki mülteciler için 45 ton bezelye getirirken diğeri bölgeden aldığı 50 ton taze balıkla Avrupa'ya doğru havalanmıştır. Sauper, daha sonra bir şekilde bu uçakları kullanan Rus pilotlarla arkadaşlık kurmayı başarır. İşte bu bağı kurduktan sonra bölgeden tonlarca balıkla havalanan bu kargo uçaklarının her zaman bezelye getirmediğini, bir kez bezelye getirmişlerse diğesinde silahlarla dolu halde döndüğünü fark eder¹³. Sauper, bu bölgedeki insan hareketliliğine şaşırmıştır. Kimler yoktur ki bu küresel karmanın içinde; eski Rus savaş pilotları, Dünya Bankası temsilcileri, Avrupa Birliği komisyon üyeleri, Afrikalı bakanlar ve maalesef evsiz çocuklar ile fahişeler. Sonuç olarak Sauper, bu sömürü çarkını renk vermeden nasıl çekebilirimin arayışına girer. Sonuç olarak çok sorunlu olan bu bölgede karakterlerine yakın olabilmek ve etkileyici görüntüler çekebilmek için birçok riski göze alarak, arkadaşı Sandor ve küçük kamerasıyla minimalist malzemeye filme başlar. Bu sırada onlar yaptıkları anlaşılmasın diye sahte kimlikler kullanırlar. Bölgedeki köylerde onlar buraya misyonerlik yapmaya gelmiş birileri olarak tanınmaktadırlar. Balık fabrikası yöneticileri onları, AB hijyen müfettişi zannetmektedirler. Bu boşluktan yararlanarak küçük kamerasıyla bu trajik öyküyü kayıt altına almaya başlar¹⁴.

2.3. Neden Darwin'in Kabusu?

Bu sorunun cevabını yönetmen Sauper şu şekilde veriyor: Anlattığım yeni bir şey değil. Afrika'da savaş, fuhuş, açlık, AIDS, sokak çocukları gibi sorunlar olduğunu söyleyen ben değilim, bunları herkes biliyor. 'Darwin'in Kabusu', çağımızın bir röntgeni gibi. Darwin'in Kabusu'nda bir balığın başarı öyküsünü ters yüz etmek,

¹¹ Hubert Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper", (Erişim 14 Nisan 2020)

¹² Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹³ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹⁴ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

dönüştürmek ve bu güçlü hayvan etrafında oluşan kısa ömürlü bolluğu, refahı yeni dünya düzeninin ironik ve dehşet verici alegorisi olarak göstermek istedim. Aynı filmi Sierra Leone'de de yapabildim. O filmde balığın yerini elmas alırdı. Honduras'ta muz, Irak, Nijerya ya da Angola'da ise ham petrol..."¹⁵.

Yönetmen Sauper, bir balığın başarı öyküsünü anlattım derken ironi yapmaktadır. 1960'lı yıllarda bir Batılı araştırmacı tarafından göle bırakılmadan önce Viktorya gölünde görülmeyen dişli bir tür olan ve totalde elli kilonun üzerine çıkabilen bu balık, bırakıldıktan sonra gölde yaşamakta olan diğer iki yüzü aşkın balık türünü yok etmiştir. Charles Darwin'in doğal seçim adını verdiği kısaca güçlü ve sağlam genlere sahip olan türlerin genlerini sonraki nesillere aktarabileceği tezine dayanan teorisine bir gönderme vardır. Büyük balık, küçük balığı yutmuştur. Evet, adına yeni dünya düzeni denilen ve Darwin'in iddia ettiği gibi güçlü olanın kazandığı ve güçlü olanların çöreklandıkları coğrafyaların her türlü zenginliklerini sömürüp kendileri adına refaha çevirirlerken, o zenginliklerin gerçek sahipleri olan yerli halkın sefalet içinde ölüyor olması inanılmaz bir durumdur. Sauper, Darwin'in Kabusu'nu çekmekteki amacına şunu da ekler; "Silah ticaretinin varlığını balık ticaretine, balık ticaretinin varlığını da savaşa borçlu olduğunu göstermek istedim"¹⁶.

2.4. Filmden Kesitler ve Söylem Analizleri

Film boyu izleyiciye eşlik eden hiçbir karakter, kurgu değildir. Hiç biri bir kast ajansında çalışmamaktadır. Sauperin de belirttiği gibi, gerçekçi karakterler yaratması için özel bir çabaya ihtiyacı yoktu çünkü tüm karakterler olabildiğine gerçektir. Çarpıcı sahneler kurgulamasına gerek yoktu, çektiği her şey yeterince çarpıcıydı¹⁷.

Film, dünyanın ikinci büyük tatlı su gölü olan Viktorya gölünün sakin suları üzerine gölgesi yansıyan ve büyük bir ejderhayı andıran kargo uçağının piste inişiyle başlar. Bu sırada, yerdeki kontrol kulesinde beyaz gömlek kravatıyla film boyu ender görülen şıklıkta ve yapılı bir Tanzanyalı yer görevlisi, vızıldamakta olan arıyı elindeki dergiyle öldürmeye çalışmaktadır. Yönetmen görevlinin bir türlü öldürmeyi başaramadığı arı ile inmekte olan devasa kargo Rus kargo uçağını aynı karede bir araya getirir. İzleyicinin imgelemine, görevlinin öldürmeye çalıştığı arı ile uçak

¹⁵ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹⁶ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹⁷ "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

arasındaki benzerlik kurarak, arının sesi ile uçağın homurtusu eşliğinde bir mesaj verilmektedir sanki. Şahsında Afrika'nın sembolize edildiği görevlinin çaresizliği Afrika'nın çaresizliğini simgelemekte gibidir. Görevli arı karşısında ne kadar çaresiz ise Afrika'da uçakların temsil ettiği bu küresel sömürü ağı karşısında o kadar çaresizdir¹⁸.

Yönetmen kamerasını havaalanı dışına çevirdiğinde ise, barakadan bozma evler, asfaltsız tozlu sokaklarla bildik bir Afrika kesiti sunar. Burasının Tanzania olduğunu söylemeden neresi olduğunu herhangi bir Batılıya sorsanız, Etiyopya'dan başlayan, Sudan'a, Nijer'e uzanan uzunca bir listeden cevaplar alırsınız. Çünkü kara kıta Afrika için insanlığın kalan kısmının zihninde hiç de ahlaki olmayan bir kabul, bir ahlaki şablon var. Bu arada kamera havaalanı dışına kaymıştır, oradaki sefalet odaklanmıştır ama bir karede gözlere devasa bir Coca-Cola şişesi çarpar. Kutsal bir ikonu andıran mağrur bir eda ile...¹⁹.

Bölgenin kaderini değiştiren balık olan Nil levreğinin gerçekten iri bir balık olduğu dikkatlerden kaçmıyor. İki tekerlekli itmeli arabaların üzerine yatırılan bu balıkların görüldüğü ilk sahnede buna şaşmamak elde değil²⁰. İkel koşullarda yakalanan, işlenen ve iki tekerlekli arabalarla taşınan bu balıkların uçaklar havalandıktan sonra Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya gibi müreffeh ülkelere, ısıtılı sofralara olan yolculuğu buradan başlamaktadır. Elbette yemek masalarında bu balığı tadan insanların çoğunluğu bu karanlık arka plandan habersizdir.

Yönetmen Sauper, havalimanının güvenliğinden sorumlu Tanzanyalı polise o an piste inmek üzere olan uçakların dönüş yolculuklarında ne getirdiklerini sorar. Aldığı cevap, boş geldikleri yönündedir. Kendisi için güvenli alan yaratan bu Tanzanyalının etrafını kuşatan açlık, sefalet, uyuşturucu ve fuhuş bataklığından habersizmiş gibi sırtarak konuşması ve üç maymunu oynuyor olması izleyicide öfke hissi uyandırmaktadır²¹. Sonuçta bu duruma sessiz kalan bir tek kendisi değildir. Çağımız insanı, çelişkilerle ve çatışmalarla dolu bir dünyada bir şekilde kendine varlık alanı açmanın ve çevresinde olan biten çelişkili durumlarda da vicdanını rahatlatmanın bir yolunu buluyor. Buna benzer bir tavrı Sergey isimli Rus pilotta da gözlemliyoruz.

¹⁸ Hubert Sauper, *Darwin's Nightmare*[*Darwin'in Kâbusu*], (Film, 2014), 01:103:17.

¹⁹ *Darwin's Nightmare* (Sauper, 2014), 04:08-04:37.

²⁰ *Darwin's Nightmare* (Sauper, 2014), 04:41-04:50.

²¹ *Darwin's Nightmare* (Sauper, 2014), 05:44-06:27.

Tanzanya’da bulunuşunu, evimizden çok uzaktayız ve biz buralarda çalışmazsak ailemize kim bakacak şeklinde gerekçelendirir. Anne, babasından ve çocuklarından dem vurur. Elbette ilk bakışta makul bir gerekçedir bu. Ne var ki kendi çocukları ve ailesi için burada olan Sergey, birazdan 55 ton balığı Avrupa’nın zengin sofralarına götürdükten sonra dönüş yolculuğunu boş bir uçakla yapmayacaktır. Bazen bezelye bazen kalaşnikoflarla dolu bir uçakla dönecektir²².

Bu kalaşnikofların burada işi ne? Bu kalaşnikoflarla tanıştıktan sonra neler değişti hayatlarında? Bunu en iyi bir Afrikalı anlar ve anlatır:

“Bugünlerde olduğu gibi ölmezdik biz. Barış içinde yaşardık. Kavgamız öldürmezdi. Köy başına bir silahımız olurdu. Bizi yok eden kalaşnikoftur. Önceleri sadece hastalıktan ölürdük, çok az adam ölürdü, bir hasta, bir yaşlı adam veya bir bebek. Tek atışla üç adam ölüyor, kalaşnikofun kurbanları sayısızdır. Kavgamız yozlaşıyor. Dün insanlar öldü ve onları gömdük. Belki de hayvanlar yedi onları...”²³.

Pilot Sergey’e göre etrafında yaşanan acılar başkalarının acılarıdır ve başkalarının acılarına bakmak alışılabilir bir durumdur çağımızda. Uzun yıllar savaş muhabirliği yapmış, savaşın vahşet boyutunu binlerce kare fotoğrafla kayıt altına almış olan Sontag, 20. Yüzyılın sonlarında Avrupa’nın gözü önünde Bosna’da yaşanan olayla ilgili olarak; Sırların çoğunluğunun o dönemde Bosna’yı bombalamalarının, sonuna kadar hakları olduğunu düşündüklerini aktarır. 1992’de ekmek kuyruğunda bekleyen ve 1994’te Pazar yerinde alışveriş yapan insanlara yönelik katliamlar içinse, bu kanlı olayları kendi davalarına daha fazla uluslararası destek toplamak için bizzat Bosnalıların kendilerinin yaptıklarına inanıyorlardı, der (Sontag, 2004:10). Evet, sonuç olarak acı, başkasının acısı. Konunun Afrika, Irak, Suriye ya da Sauper’in dediği gibi Nijerya ya da Sierra Leone olması fark etmiyor. Kovid pandemisinin merkez üstü Çin’den Avrupa’ya kaydıktan sonra Fransız doktorların tepki çeken bir açıklamaları oldu. Aşı ve ilaç denemelerinin Afrika’da yapılabileceğini söyleyen iki Fransız doktor, her ne kadar açıklamaları nedeniyle vicdan sahiplerinden tepki almış olsalar da Batı’nın sömürdüğü topraklara ve insanlara nasıl baktığının bir dışavurumuydu²⁴.

²² Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 15:07-15:55.

²³ Bertrand, “Human”, *YouTube*.(Erişim 13 Nisan 2020)

²⁴ Anadolu Ajansı (AA), “Fransa’da Kovid-19 Aşısının Afrika’da Denenmesini İsteyen Doktorlara Tepki”, (Erişim: 15 Nisan 2020).

Sauper'in izleyiciyi hikayesine konuk ettiği bir diğer kahraman ise; Eliza isimli genç kadındır. Eliza, on dolar karşılığında bölgedeki pilotlarla fuhuş yaparak hayata tutunmaya çalışan sayısız Tanzanyalı kadından bir tanesidir. Onu ilk kez, kendisiyle gönül eğlendirmek isteyen iri kıyım bir Rus pilot tarafından kolundan sert bir şekilde yamacına çekilirken görürüz. Tanzania temalı bir şarkı söyler²⁵. Daha sonra filmin ilerleyen bölümlerinde trajik hayatını, okumak üzerine hayallerini anlatır²⁶. Film tamamlanmadan önce de filmin başlangıcında söylediği şarkıyı dinleyerek arkasından yas tutan, onun gibi fahişelik yaparak hayatta kalmaya çalışan arkadaşlarından, Avustralyalı bir müşterisi tarafından gördüğü şiddetli darp ve kalbine saplanan bir bıçak darbesiyle öldürüldüğünü öğreniriz²⁷. Evet, bölgenin kadınları, çocukları, fakir insanları burunlarının dibinden her gün iki milyon beyazın sofrasına giden o devasa balıktan yararlanamazlar. Onlar karınlarını doyurabilmek için o balığın ancak işlendikten sonra kılçıkları üzerinde kalan kısmını yemektirler. O da bedava değildir. Onu elde etmek için kadınların bedenini satmaktan erkeklerin de şanslılarsa balık işleme merkezinde iş bulmaktan başka çıkar yolları yoktur.

Filmin bir noktasında yönetmen Sauper pilotlarla aileleri ve geçmiş iş deneyimleri hakkında sohbet ederken bir ayrıntı göze çarpar. Rus pilotlardan bir tanesi, ekrana resmi yansıyan büyük kargo uçağının, Fransızların Kamerun'a kaldırdığı bir uçak olduğunu söyleyiverir. Yani Tanzania'da Ruslar, Kamerun'da Fransızlar vardır...

Film boyu farklı sahnelerde karşımıza çıkan hikayelerden bir tanesi de Raphael'dir. Raphael, ürkütücü, kan çanağı gözleriyle izleyicide hiç tekin bir hava uyandırmamaktadır. Kendisinden önceki bekçi pala darbeleriyle öldürüldüğü için bu işi aldığı ilginç bir soğukkanlılıkla anlatır. Birçok Tanzanyalı gibi bozuk bir aksanla konuştuğu İngilizcesiyle enstitüyü nasıl koruduğunu, içeriye girmeye kalkışanları önce izlediğini, içeri girdikten sonra da elindeki zehirli oklarla nasıl öldürdüğünü de benzer bir soğukkanlılıkla anlatır²⁸. İzleyicinin zihninde acaba kaç kişi öldürmüş ki bu denli soğukkanlı konuşuyor olmalı, yoksa işi kapmak için önceki bekçiyi kendisi öldürmüş olmasın gibi çağrışımlar mutlaka canlanacaktır. Nitekim filmin sonuna doğru

²⁵ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 08:010-09:10.

²⁶ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 17:48-19:45.

²⁷ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 01:24:05-1:25:05.

²⁸ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 19:45-23:04.

Sauper'le söyleşirken Uganda ile yapılan savaşta öldürdüğü insan sayısını hatırlamadığını itiraf eder ve savaştan konuşurken gözleri parlamaktadır²⁹ (01:28:59).

Ölüm konusunda soğukkanlı olan yalnız Raphael değildir. Çünkü küçük bu bölgede ölüm her an kol gezmektedir. Dalarak balık avlamak isterken timsahlar tarafından parçalananlar, AIDS nedeniyle hayatını kaybedenler, ilaç ve tıbbi müdahale şansı olmadığı için yaşanan ölümler, cinayet ve katliama varan insan kıyımları bölgede hayatın yanına eş kılıyor, hatta bir adım önüne geçiriyor dense yeridir. Bu şekliyle Afrika'da ölüm tam olarak, Cündioğlunu'nun ifadesinde tecessüm etmekte gibidir; "Ölüm, insanı abese irca eder. Reductio ad absurdum... Nedensiz şiddetle karşılaşan her bilinç, abesle tanışmış demektir, saçmayla, absürtle, anlamsızla" (Cündioğlu, 2012:61).

Pekala bu gariplikler ve keşmekeş içerisinde çocuklar ne durumdadır? Bu kokuşmuş çevrenin çocuklara vadettiği ne vardır? Filmin hemen başlarında bir bacağı kopuk olduğu için koltuk değneğiyle koşarak karanlık sokaklara dalan onlu yaşlarında bir çocuk girer kadraja. Karanlık sokak onun gibi onlarcasına korunak olmaktadır. Duvar dibinde ağlayan bir çocuk ve onu rahatlatmak için canını sıkkan diğer çocuğa şiddet uygulayan bir başkası. Bunlar anne ve babaları ölen veya annesi fuhuşla geçim sağladığı için babasını hiçbir zaman öğrenme şansı olmayan evsiz sokak çocuklarıdır. Film boyunca farklı sürelerle acılarına, sefaletlerine ve yaşadıkları ahlaki dejenerasyona dair görüntüleri yer alacaktır³⁰.

Bu kesitlerden bir tanesinde çocukların, balıkların paketlenedikleri strafor kutulardan kırılan ve göl kıyısına vuran parçaları geceleri rastgele uydukları yerlerde kendilerini güvende hissedebilmek için eriterek kendilerine sentetik uyuşturucu yaptıkları görülür. Bu uyuşturucuyu kullandıktan sonra kendilerini, korkmadan sokağın her hangi bir yerinde uykunun kollarına bırakmaktadırlar. Yalın gerçeklik onları öylesine incitmiştir ki, bu kaotik durumla kendilerini uyuşturarak baş etmeye çalışırlar³¹. Hayata tutunmak için sürekli sigara içen, kavga eden bu çocuklar, sokakta yaşamaktadırlar ve aralarında kendilerini tecavülden korumaya çalışan kız çocukları da vardır. İçlerinden biri var ki, oldukça yetenekli bir ressamdır. Evsiz insanları, dilenen-fuhuş yapan kızları, fakirliği ve şahit olduğu ölümleri resmetmeye çalışan

²⁹ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014), 01:28:00-01:31:00.

³⁰ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014), 09:15-10:40.

Jonathan isimli bu çocuk, yönetmen Sauper'ın deyimiyle Mwanza'nın tek ressamıdır³².

Yönetmen bir balıkçı cenazesine katılır. Şarkılar eşliğinde yürütülen cenaze törenini düzenleyenler arasında bir de peder vardır. Peder Cleopa, yönetmenle söyleşisi sırasında, AİDS nedeniyle kocalarını kaybeden kadınların geçimlerini elde edebilmek için göl bölgesine gelerek fuhuş yapmak zorunda kaldıklarını söyler. Bu aslında bir sarmaldır. AİDS nedeniyle ölen adamların eşleri mecburen fuhşa bulaşıyorlar ve bu durum AİDS zincirinin kırılmadan can almaya devam etmesiyle sonuçlanıyor. Peder, sadece altı ay içerisinde 45-50 kadar ölüm olayının gerçekleştiğini bu küçük şehirde bazen bir ay içerisinde 10-15 ölüm olduğu bilgisini verir³³. Sauper, pederle olan söyleşisinde ona, “bu ölümleri ve AİDS’i önlemek için siz ne yapıyorsunuz?” diye sorduğunda peder, “Onlara İncil’i öğretiyoruz, zinanın ne denli günah olduğunu anlatıyoruz.” şeklinde cevap verir. Sauper pedere; “Prezervatif kullanmıyorlar mı veya siz tavsiye etmiyor musunuz?” sorusunu yöneltir. Aldığı cevapsa ilginçtir. Peder, bazıları prezervatif kullanıyorlar, bazıları kullanmıyorlar. Bize gelince, homoseksüellik ve zina büyük günah olduğu için prezervatif kullanmalarını tavsiye etmiyoruz, kullanmalarını istemiyoruz gibi bir cevap verir³⁴. Bu sizi yaralayan bir cevaptır. Dînî temsil de zayıftır ve yargılayıcıdır. Yaşadıklarınız günahlarınız sebebiyledir! gibi itham edicidir. Karanlık atmosferi daha da karartan bir bakış açısı sunmaktadır.

Filmin ilerleyen aşamalarında bir başka misyoner tipiyle karşılaşırız. Bu defa karşımıza peder Cleopa’dan daha genç ve bakımlı bir rahip vardır. Elinde mikrofonu, gözlerini kapatmış vecd halinde kötüye karşı İsa yardımcınız olsun şeklinde davetini gerçekleştirmektedir³⁵. Pekala, hedef kitle kimdir? Hedef kitle; birkaç sahne önce bir miktar pilavı aralarında paylaşmadıkları için birbirine tekmeler ve yumaklarla giren, kapabildiği kadarını avuçlayarak kaçırıp bir kenarda yemeye çalışan³⁶ sokak çocuklarımızdır. Evet, gece güven içinde uyuyabilmek için acıyan yanlarını uyuşturan çocuklardır, hedef kitle... Ama heyecanlılardır. Belki de hayatlarında ilk ve son kez

³¹ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 01:17:501-19:20.

³² Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 27:28-28:50.

³³ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 32:50-35:28.

³⁴ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 37:18-38:25.

³⁵ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 01:19:47-01:20:21.

³⁶ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 01:11:44-01:12:15.

görecekları bir olaya tanıklık etmektedirler. Sokađa kurulu bir perde ve o perdeye seyyar bir eski tip tekerlekli projektörden yansıtılan, Mesih'in hayatına dair bir filmi izleyeceklerdir. Yönetmenimiz Sauper, filminden özel bir kesiti aktarır izleyicisine. Bu kesitte, içerisinde İsa'nın da (kumral uzun saçlı bir aktör canlandırmaktadır) bulunduğu gemi, onun mucizevi varlığı ile mükemmel bollukta balıkla dönmektedir karaya. Bu sırada genç vaizimiz elinde mikrofonu ile film akarken ara metinlerle dinini vazetmeye devam eder³⁷. Burada müthiş bir ironi olduğu görülüyor. Evet, bu çocukların burunlarının dibinde mucizeye ihtiyaç duymayacakları kadar tonlarca balık var, ama ondan yemeleri için sanki ihtiyaçları olan şey yine bir mucize. Bu tonlarca balık, kara kıtanın kara çocuklarına değil ama büyük kargo uçaklarıyla mucizevi (!) bir şekilde binlerce kilometre uzaktan seçkin beyazlara ulaşmaktadır.

Sauper'in, buzhaneleriyle ve bin çalışanıyla günlük beş yüz ton balık işleyen tesisi ziyareti sırasında, tam tesis müdürünün odasına girmişken bir işçi duvardaki takvim yaprağını çevirmektedir. Açılan yeni sayfada, balık işleyen Afrikalı işçilere ait bir fotoğraf ve tepesinde yazan şu ifade: "You're part of the big system" vardır³⁸. Büyük sistemin bir parçasısın. Ancak bu insanların sistemi kuran, sistemin fırsatlarından yararlanan seçkin sınıftan olmadıkları, aksine sistemin taşıyıcıları oldukları kuşku götürmez bir gerçektir³⁹.

İki milyon beyazın sofrasına giden levreklerden geriye kalan kafa ve kılçıkları ise girişimcilerce (!) satın alınarak bölge halkına satılmaktadır. Fabrikadan kamyonlara yüklenen kılçıklar üzerlerinde oluşan ve çalışan kadınların çıplak ayakları arasında gezinen kurtçuklara rağmen ağaç dallarına asılarak kurutulmaya çalışılır. Bu işlemin yapıldığı alanda çıplak ayaklı çocuklar, kadınlar, yetişkin erkek işçiler, yırtıcı kuşlar hepsi bir arada kendi telaşları içerisinde hareket etmektedirler. Bir çocuğun kartondan yaptığı kamyonun kasasına yerleştirdiği levrek kılçığını, elinde kamyonuna bağlı bir iple çekerek geçişi de yönetmenin dikkatinden kaçmamıştır. Bu çocuk dışarıdaki katı dünyaya kendi kurduğu oyun üzerinden direnmeye çalışmaktadır. Oyun onun kurguladığı, tek patronun kendisinin olduğu mahrem bir alan. Sadece o isterse girebilirsiniz bir çocuğun oyununa...⁴⁰.

³⁷ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 01:20:33-01:21:10.

³⁸ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 39:14-39:27.

³⁹ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 39:30-41:36.

⁴⁰ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 01:02:31-01:08:47.

Yönetmenimiz, Avrupa Komisyonu delegasyonundan bir temsilcinin yönettiği bir toplantıyı da kaydeder. Delegasyonun seçkin konuşmacıları, beraberlerinde Tanzanyalı bürokratların da olduğu ortamda, kameralara karşı Tanzanya'nın Avrupa Birliği için taşıdığı ekonomik değer, levreğin ne denli isabetli bir seçim olduğu, Avrupa Birliği müfettişlerinin tereddüt etmeden bu balığın Avrupa'ya girebileceği yönündeki kararlarındaki isabet vs. vs. konuşmaktadırlar. Bu esnada yönetmen bir anda kamerasını o anda yoldan geçmekte olan tek ayağı kopmuş, koltuk değnekli bir çocuğa çeviriverir⁴¹. Sauper'in bir yönetmen olarak kamerasını yönelttiği alan onun söylemini oluşturmaktadır. Kamerasını bir anda o çocuğa çevirmesiyle, "Bakın siz medeniyetinizin ürettikleri ile övünüyorsunuz ama bu çocuğun hali nedir? Biri bana açıklasın" demesi arasında, hiç fark yok gibidir.

Yönetmen Sauper'ın film için orada bulunduğu süre zarfında görüştüğü herkese, içleri balıkla dolu ayrılan bu uçakların Tanzanya'ya neyle döndüklerini, söz aralarında sormaya çalıştığını gözlemliyoruz. Her defasında kaçamak cevaplar alan Sauper, filmin sonlarına doğru bu düğümü çözer, herkesin bildiği ancak arka planda yer alan korkuları nedeniyle geçiştirdiği bu sorunun cevabını bulur. İlk olarak, balıkla giden, silah ve mühimmatla dönen Rus kargo uçaklarını haberleştiren Richard Mgambe isimli Tanzanyalı bir muhabirle söyleşisine yer verir. Mgambe ile söyleşisini oldukça kapalı bir havada açık bir alanda yapmaktadır. Mgambe aslında bölgede olup bitenlerin tümünü bütün çıplaklığı ile bilmektedir. Söyleşinin sonuna doğru uzaktaki pistten bir uçak havalanır, gök gürler ve fonda ezan sesi yükselir⁴².

Yönetmen Sauper, başından beri bildiği gerçeği süreç içerisinde kimselere teyit ettirememişti. Özellikle de yanlarına yerleştikten sonra, belirli bir samimiyet kursa da Rus uçuş ekibinin ağzından, göl bölgesine dönerken uçaklarında gelen kargolarda ne olduğu bilgisini alamamıştı. Bazen ağızlarından Afrika'nın farklı ülkelerine de uçtukları, kendileri buraya uçarken Fransız dostlarının Kamerun'a uçtukları gibi bilgiler kaçırırsalar dahi Rus uçuş ekibi çözülmüyordu. Bir keresinde aralarından birisine, doğrudan silah mı getiriyorsunuz diye sorduğunda, politik soru sorma ben politika sevmem gibi oldukça absürt bir cevap aldığına bile tanıklık ediyorsunuz. Rus Afgan savaşında Kabil'de savaşmış bu adamların, politikayla ilgilenmiyoruz demesi absürt bir durum. Ruslar bu şekilde uzun zaman direnmiş görünseler de filmin son

⁴¹ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014), 01:08:48-01:09:35.

karelerinde hal ve tavırlarından hafif çakır keyif olduğu anlaşılan bir tanesi, söyledikleriyle yönetmenin çabasını taçlandırır. İlk olarak, Avrupa'dan Angola'ya tank vb. savaş mühimmatıyla dolu iki uçuş yaptığını itiraf eder. Bu itiraf aslında biz bu işleri yapıyoruz, yani buraya da silah getiriyoruz anlamına gelen bir itiraftır. Sözlerinin devamında Angola'dan Yuhannesburg'a uçtum ve oradan Avrupa'ya üzüm götürdüm, şirketim bu işten iyi para kazanmış olmalı, der. Bunu yaptıktan sonra bir arkadaşının kendisine, "Angola'nın çocuklarına Noel için silah götürdün, Avrupa'nın çocuklarına üzüm getirdin" dediğini aktarır. Bunlar, yoruma hacet bırakmayacak açıklıkta, Avrupa'nın çifte standardını sergileyen cümleler. Daha sonra ekler "ve bu küçük bir hikaye, isterdim ki dünyanın bütün çocukları mutlu olsun..."⁴³.

Yönetmen Hubert Sauper'e birçok ödül getiren ve esasında çekime başladığında ucunun nereye varacağı belli olmayan, senaryosuz, kastı olmayan, teçhizatsız, yalnız küçük bir el kamerası ile başlayan bu yolculuk, tıpkı başlangıcını andıran bir sahneyle biter. Film, daha gün yeni doğmaktayken pistten havalanan uçağı izleyen Afrikalı bir genç kadının, "Pilotlar! Rusya'ya gidiyorlar" cümlesi ile sona erer. Yönetmen, filmini hikâyesine eşlik eden çocuklar, kadınlar ve erkeklere ithaf ederek kamerayı kapatır⁴⁴.

Darwin'in Kabusu filminin bir senaryosu yoktur. Ücretli oyuncular, makyözünden, sahnecisine veya ışıkçısına bir set ekibi de yoktur. Dolayısıyla sahne arkası da yoktur. Esasen film alegorik bir biçimde, güçlülerin ve egemenlerin ekonomilerinin, refahlarının sahne arkasını, sahne önüne taşımıştır.

Doğa insan için bir hayat kaynağı. Doğayla ilgili birçok kültürde yapılan ana benzetmesi ne kadar da anlamlıdır. Bütün hayatlar onun kaynaklarından beslenir. Doğurgandır, o. Bir sistemdir aynı zamanda. Ona yapılan, sistemine aykırı her müdahale bütün ekosistemi ve canlıları etkilemektedir. Viktorya gölü merkezli yaşanan insani krizlerin arkasında da bu türden bir müdahalenin izleri var. Sanki Viktorya gölü, Ana Kıta Afrika'nın rahmidir ve o balığı getirip onun rahmine yerleştiren Batılılar da Afrika'yı bir taşıyıcı anne gibi kullanmışlardır. Çocuk senin rahminde büyüyecek ama sana ait değil. Trajedinin özü budur, sanki...

⁴² Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 01:36:27-01:38:30.

⁴³ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 01:39:51-01:41:47.

⁴⁴ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014), 01:42:21-01:43:52.

Sonuç

İnsan biyolojik, sosyal ve kültürel bir varlık olarak tanımlanır. Bilişsel yeteneklerinin birçoğunu da biyolojik bir varlık olarak genlerinden alıyor. Doğumunu takip eden ilk yıllar fizyolojik ihtiyaçlar ön planda görünse dahi, aslında ileride nasıl bir insan olacağına dair benlik ve kimlik tanımlarının içi, alttan alta yakın çevresi, doğduğu toplum ve kültürü tarafından çoktan doldurulmaya başlanmış oluyor. Onu kuşatan fiziksel ve sosyal çevre ona bir takım psikolojik, davranışsal müdahalelerde bulunur ve onu şekillendirirken, birey de zaman içerisinde zeka, bilişsel yetenekler, aldığı eğitim ve yaşantılarıyla kendine dair bir benlik tasarımı geliştirir. Bu onun zihinsel çevresinin sınırlarını belirler. Dolayısıyla bireyi kuşatan bu üçlü çevre ayırımının, bireyin gelişimini birlikte organize eden etkileşimli bir yönü vardır. Konu başlığı bireyin ahlak gelişimi olunca da durum aynıdır. Yani bireyin ahlak gelişimi sürecini yalnız onu fizyolojik yönden mükemmel kılarak ve zinde tutarak yürütemezsiniz. Bu durumda Kant'ın dediği durum ortaya çıkar: “Bir insanı fiziksel olarak çok iyi yetiştirebilir, iyi biçimlenmiş bir zihne sahip olabilir, ancak ahlaki açıdan zayıf biçimde yetiştirilebilir ve böylece kötü bir yaratık olabilir” (Tate, 2018:161). Yine ahlak gelişimi için bireyin sosyal çevresini ebeveyn tutumları, akran grubunun seçimi, okul ortamı vb. tüm alanı denetleyen bir yapı kurabilirsiniz. Bu durumda bireyin kanunlara uyma, iyi bir vatandaş olma vb. topluma dönük ahlaki bir tutum benimsediği, ancak çevresinde tanık olduğu evrensel değerlerle çelişen durumlarda özgür iradesini ortaya koyamadığı, kendi toplumunun çıkarları için yerine göre evrensel değerleri çiğneyebildiği bir ahlaki form ortaya çıkacaktır. Esasen ideal bir ahlaki gelişimi; bilişsel ve zihinsel sürecin çevresel faktörlerden etkilenmesinde olduğu gibi, “ben” dışında kalan tüm şeylerin zihinsel anlamda anlamlı, pozitif bir bütünün parçaları olarak bir araya getirilerek “benlik” fikrine dönüşmesiyle mümkün. Yani her birey kendisini, fiziksel, sosyal ve zihinsel çevresinin kendi içerisindeki etkileşimli mekanizması aracılığıyla ortaya çıkan anlamlı bir hikâyeye yerleştirmeye çalışmaktadır. Bu hikâyede bireyin mutlu ve güvende olma, acıdan kaçınma, itibar görme, başarı vb. talepleri kendisini kuşatan bu üçlü mekanizma tarafından bir senkronizasyon dahilinde yapılandırılmaktaysa, kişi gerçekten sağlıklı, mutlu ve ahlaklı olabiliyor.

Çocuklar ve gençler nasıl daha ahlaklı olabilir?" "Ebeveynleri, öğretmenleri olarak neler yapabiliriz?" soruları, aslında soruyu soranların temel bir sorumluluğuna işaret etmektedir. Bu ise; onlar gelişirken kendi benlikleriyle ilgili hikayelerini dünyaya güzel bakan bir perspektiften yazabilsinler diye "onları kuşatan çevreyi, koruma ve güzelleştirme" sorumluluğudur. Bir insanı yaşadığı an içerisinde tutan, benliğine dair hikayesine onu bağlayan şey belleğidir. Geçen ömründen onda kalan ses, koku, temas, gibi tüm uyanlar, geçmişe ait resimler, anılar ne varsa onda bir belleğin oluşmasına ve belleğinde yer edenler sayesinde de bir ben tasavvuruna sahip olmasına katkı sağlar. Dolayısıyla insan ruhunda, benliğinde iyilik, güzellik, estetik adına yer tutan ne kadar çok yaşantı varsa, o insan erdemli birisi olmaya o kadar yatkın olacaktır. Sabah annesinin sıcak koynunda uyanan bebekle, hiçbir zaman babasını tanıyamayacak olan bir Afrikalı çocuktan benzer ahlaki gelişimi bekleme saflığı göstermemeliyiz. Anne ve babası tarafından oyuncakla, kitaplarla, ödül ve teşviklerle birçok farklı yaşantı ile desteklenen, onay gören davranış ve cesaretlendirici bir yaklaşımla büyütülen bir çocukla; yersiz yurtsuz bir mülteci çocuğundan benzer ahlaki gelişimi beklememek gerekir.

Sonuç olarak, bu çalışmada öncelikle çevrenin insan gelişimine etkisine dair akademik bir çerçeve çizilmeye çalışıldı. Sonraki aşamada, anlatım gücünden faydalanmak için söylem gücü yüksek bir sanat dalı olan sinemadan bir örnek üzerinden "insan eliyle çevrenin (burada doğa anlamında fiziksel çevre kast edilmiştir) kendi sistematiğine aykırı müdahalelerle yıpratılmasının sadece çevrede tahribatla sonuçlanmayacağını, bundan insanın da payına düşeni alacağı önermesi, söylem analizi yoluyla irdelendi.

İnsan soyu olarak, çağımızda bizim dışımızda kalan her şey inanılmaz bir hızla değişmekteyken; (bilgi, teknoloji, tüketim alışkanlıkları, gündelik yaşam, zamanı kullanma tarzları, toplumsal alışkanlıklar, kültürler vs.) insanın bu değişimden vareste kalması beklenemez. Söz konusu değişimin getirdiği imkânlar kadar sorunlar da olacaktır. Gelecek dönemde en çok ihtiyaç duyacağımız şey, daha çok para, daha çok meta veya daha çok teknoloji olmayacak. Çocuklara ve gençlere bu anlamda gelecek dönemde bir kimlik karmaşası yaşamamaları, kendilerine ait bir benlik tasarımlarının olabilmesi adına; güzelliklerle, erdemlerle, estetikle, sanat ve şiirle beslenen bir bellek yaratma fırsatı tanınmalı. Ayrıca çağın getireceği olası sorunlarla baş edebilecekleri bir

takım yaşam becerileri geliştirmelerine, yetişkinler katkı sunmalıdır. Onların ileride ihtiyaç duyacakları yaşam becerilerinin başında; değişimle başa çıkma, yeni şeyler öğrenebilme ve alışılmamış durumlarda akli dengeyi koruyabilme becerileri sıralanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd (1991). *Mu'cem'ül-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 3.Baskı.

Aktan, Coşkun Can (2009). "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş". *Hukuk ve İktisadi Araştırmalar Dergisi, I/I*, (Haziran 2009), 38-59.

Anadolu Ajansı (AA). "Fransa'da Kovid-19 Aşısının Afrika'da Denenmesini İsteyen Doktorlara Tepki". Erişim 15 Nisan 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-kovid-19-asisinin-afrikada-denenmesini-isteyen-doktorlara-tepki/1790346>.

Askalânî, İbn Hacer (1991). *Bezlü'l-mâ'ûn fi fazli'l-tâ'ûn*. thk. Ahmed 'İsâm el-Kâtib. Riyad: Dârü'l-'Âsime.

Bacanlı, Hasan (2012). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi, 25. Baskı.

Bass, Randall V. - Good, J. W. (2004), "Educare and Educere: Is a Balance Possible in the Educational System?" *The Educational Forum* 68/2 (30 Haziran 2004): 161-168. <https://doi.org/10.1080/00131720408984623>.

Bauman, Zygmunt (2020). *Eğitim Üzerine*. İstanbul: AyrıntıYayınları, 1. Basım.

Bauman, Zygmunt - Obirek, Stanislaw (2018). *Dünyaya ve Kendimize Dair*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım.

Bertrand, Yann Arthus (2020). "Human". *YouTube*. 14 Nisan 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=fC5qucSk18w>

Blankenship, Ralph (1958). “The Influence of Environment on the Moral Development of the Adolescent”. *The bulletin of the National Association of Secondary School Principals* 42/236 (01 Mart 1958): 185-188. <https://doi.org/10.1177/019263655804223626>.

Cevizci, Ahmet (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları. 1. Baskı.

CNN Türk/CNN. “Suç oranlarında tarihi düşüş”. Erişim 13 Nisan 2020. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/suc-oranlarinda-tarihi-dusus>.

Cündioğlu, Düccane (2012). *Sinema ve Felsefe*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım.

Doğan, Mehmet (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 11. Baskı.

El-İsfahânî, Râğîb (2012), *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kurân*, İstanbul: Çıra Yayınevi.

Et-Tayyâr, Abdullah b. Muhammed- vd. (2011), *el-Fıkhü'l-Müeyssere*, Riyad:Medâru'l-Vatan li'n-Neşr.

Hamarta, Erdal vd. (2019). *Eğitim Psikolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 4. Basım.

Harari, Noah Yuval (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. çev. Selin Siral. İstanbul: Kolektif Kitap, 7. Basım.

Harari, Noah Yuval (2019). *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*. çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap, 20 Basım,

Issue Art Film Music/Issue. “Gaspar Noe Meets Hubert Sauper”. Erişim 14 Nisan 2020.

<https://issuemagazine.com/gaspard-noe-meets-hubert-sauper/3/>.

Avery, Robert vd. (ed.) (1995), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 23. Basım.

Keskin, Ahmet (2014), “Etiğin Temellendirilmesi Bağlamında İnsan Kuşatan Çevre Sorunu”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8/16.

Mutçalı, Serdar (2014). *Arapça-Türkçe Alfabetik Türkçe-Arapça Sözlük*. Ankara: Dağarcık, 1. Basım.

Özdemir, M. Çağatay (ed.) (2014). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Baskı.

Rice, Xan - *The Guardian*. "Tanzania Sees Malice in Darwin's Nightmare". 17 Ağustos 2006. <https://www.theguardian.com/world/2006/aug/17/film.filmnews>.

Sauper, Hubert. "Darwin's Nightmare By Hubert Sauper". Erişim: 10 Nisan 2020. <http://www.darwinsnightmare.com/darwin/html/startset.htm>.

Sauper, Hubert. "Darwin's Nightmare By Hubert Sauper". Erişim 14 Nisan 2020. <http://www.darwinsnightmare.com/>.

Serarslan, Meral (2014). *Dünyanın Teknolojik ve Toplumsal Dönüşümü: Kurosawa'nın Zamana Ait Düşler'i*. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 2014, 201-227.

Sontag, Susan (2004). *Başkalarının Acılarına Bakmak*. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 1. Basım.

Stam, Robert vd. (2014). *Sinema Teorisine Giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım.

Şahin, Cengiz (ed.) (2016). *Eğitim Psikolojisi: Gelişim, Öğrenme, Öğretim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım.

Şengün, Mustafa (2007). "Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 / 23 (Haziran 2007): 201-221

Tate, Nicholas (2018). *Ne İçin Eğitim?* çev. Mukadder Erkan. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım.

Tavukçuoğlu, Mustafa - Erdem, Hüsamettin (2005). *Eğitim Fakülteleri İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım.

"Türk Dil Kurumu/TDK, "Sözlük". Erişim 11 Nisan 2020. <https://sozluk.gov.tr/>.